

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДОНЕЦЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

БУДЗІНСЬКИЙ ВОЛОДИМИР ІГОРОВИЧ

Допускається до захисту:
в.о. завідувача кафедри
міжнародних відносин і зовнішньої
політики, д.е.н., доцент
В.В. Лимар
« _____ » _____ 2022 р.

**«АРАБСЬКА ВЕСНА» ТА ЇЇ НАСЛІДКИ В КОНТЕКСТІ
РЕГІОНАЛЬНОЇ І ГЛОБАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ**

Спеціальність 291. Міжнародні відносини, суспільні комунікації та
регіональні студії

Магістерська робота

Науковий керівник:
Лимар В.В., в.о. завідувача кафедри
міжнародних відносин і зовнішньої політики,
д.е.н., доцент

Оцінка: _____ / _____ / _____
(бали/за шкалою ECTS/за національною шкалою)

Голова ЕК:

Федуняк С.Г., д.політ.н.,
професор

(підпис)

Будзінський В.І. «Арабська весна» та її наслідки в контексті регіональної і глобальної безпеки. Спеціальність 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії», ОП «Міжнародні комунікації та медіація в умовах конфліктного регулювання». ДонНУ імені Василя Стуса, Вінниця, 2022.

У роботі проаналізовано тему «Арабська весна» та її наслідки в контексті регіональної і глобальної безпеки. Висвітлено погляди дослідників початку ХХІ ст. на проблему «арабської весни», її соціально-економічний вплив на регіон, та вплив і участь регіональних та позарегіональних акторів. Дослідження базується на принципах історизму, системності, наукової об'єктивності. Особлива увага приділена працям, зосередженим на подіях під час «арабської весни», та аналізу подій у таких державах, як Єгипет, Лівія, Сирія, Ємен. Також розглядається «Арабська весна» у контексті безпеки на прикладі окремих країн та наслідків для регіону у цілому.

Ключові слова: «Арабська весна», Близький Схід, Північна Африка, регіональна і глобальна безпека.

94 с. Бібліограф.: 78 найм.

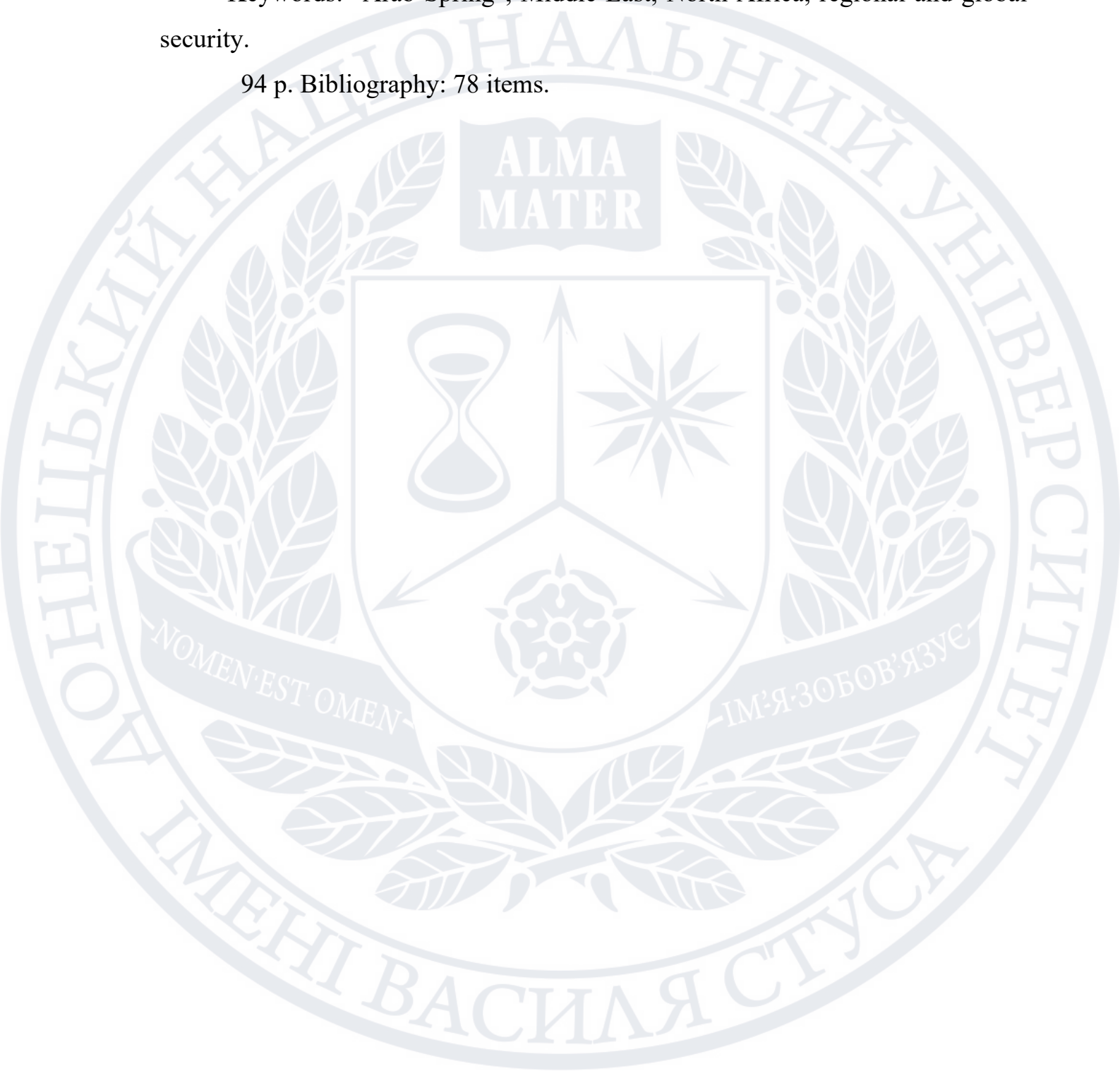
Budzinsky V.I. «Arab Spring» and its consequences in the context of regional and global security. Specialty 291 «International Relations, Public Communications and Regional Studies», EP «International Communications and Mediation in the Conditions of Conflict Regulation». Vasyl' Stus DonNU, Vinnytsia, 2022.

The paper analyzes the topic «Arab Spring» and its consequences in the context of regional and global security. The views of researchers of the beginning of the 21st century are highlighted on the problem of the «Arab Spring», its socio-economic impact on the region, and the influence and participation of regional and extra-regional actors. The research is based on the principles of historicism, systematicity, and scientific objectivity. Special attention is paid to the works focused on the events during the «Arab Spring» and the analysis of events in such

countries as Egypt, Libya, Syria, Yemen. The «Arab Spring» is also examined in the context of security using the example of individual countries and the consequences for the region as a whole.

Keywords: "Arab Spring", Middle East, North Africa, regional and global security.

94 p. Bibliography: 78 items.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ПОДІЙ «АРАБСЬКОЇ ВЕСНИ» У ЄГИПТІ, ЛІВІЇ, СИРІЇ, ЄМЕНІ ЯК ФЕНОМЕНА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН	8
1.1 Політичний аналіз події «арабської весни» в Єгипті, Лівії, Сирії та Ємені	8
1.2 Феномен «Арабська весна» у концептуальному відображенні вітчизняних та зарубіжних дослідників	19
1.3 Категорія «безпека» у політичному процесі	22
РОЗДІЛ 2 ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕТЕРМІНАНТ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОДІЙ У ЄГИПТІ, ЛІВІЇ, СИРІЇ, ЄМЕНІ У КОНТЕКСТІ РЕГІОНАЛЬНОЇ СВІТОВОЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ	28
2.1 Причини, умови, фактори революційних подій у державах Єгипет, Лівія, Сирія, Ємен	28
2.2 Роль і місце публічної дипломатії США у країнах близького сходу	46
2.3 Інформаційні технології, як засіб інформаційно-пропагандистського ініціювання силових кампаній у Єгипті, Лівії, Сирії, Ємені	54
РОЗДІЛ 3 ВИРІШЕННЯ КРИЗИ ТА НАСЛІДКИ «АРАБСЬКОЇ ВЕСНИ» У ЄГИПТІ, ЛІВІЇ, СИРІЇ, ЄМЕНІ	62
3.1 Особливості застосування силових методів для вирішення кризи державної влади в Єгипті Лівії, Сирії, Ємені	62
3.2 Наслідки «арабської весни» в контексті регіональної і глобальної безпеки	74
ВИСНОВКИ	84
СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	87

ВСТУП

Останнім часом Близький Схід став яскравим прикладом театру подій міжнародного масштабу у політичному, дипломатичному, економічному та військовому відношенні. Визначальним фактором для тих корінних змін, які захлеснули регіон, стали потрясіння, викликані так званою «арабською весною». У цьому сам феномен «арабської весни» неоднозначний вимагає багаторівневого аналізу. Якою є природа цього феномену, які сили стояли за подіями «арабської весни», чи керувалися ці події? На ці та багато інших питань належить відповісти сучасному досліднику феномену «Арабська весна». Потрібно не лише обмежуватись коротким, послідовним аналізом причин революційних подій, що обрушилися на регіон у 2010-2011 роках. та вказівкою на ті наслідки, які були спровоковані масштабними повстаннями у Тунісі, Єгипті, Лівії, Ємені, Сирії та інших країнах Близького Сходу та Північної Африки.

Так звана, «Арабська весна» розпочалася з самоспалення Мухаммеда Буазізі в Тунісі у грудні 2010 р. Цей вчинок зіграв роль своєрідного детонатора соціального вибуху, внаслідок чого відбулися події, що призвели до масових протестів на вулицях арабських міст. Усе це закінчилося поваленням президента Тунісу Зін альАбідіна Бен Алі. Потім подібні хвилювання поширилися і на Єгипет, де багато людей вийшли на площу «Тахрір» і окупували її, закликаючи до повалення Хосні Мубарака, який, зрештою, зазнав поразки. Заклик до зміни ладу набув поширення і в Лівії, куди Захід ввів збройні сили. І внаслідок дій повстанців Бенгазі, після 5 місяців тривалої боротьби, родину Каддафі було вигнано зі столиці Лівії – Тріполі. Далі протести почалися в Сирії і набрали великого обігу, що призвело до великомасштабних зіткнень між урядовими військами і сирійською опозицією. З розвитком всіх цих подій мусульмани Ємену також вийшли на вулиці, закликаючи до повалення Алі Абдалли Салеха. Масові демонстрації також мали місце в Бахреїні,

на Перловій площі в Манамі (столиця Бахрейну), що стала символом протестувальників. Після застосування суворих заходів королем Хамадом ібн Ісою Аль Халіфом, Саудівська Аравія, за рішенням Ради співпраці арабських держав Перської затоки, відправила до Бахрейну близько 1000 військових, щоб урятувати режим від падіння.

Об'єкт дослідження – міжнародний феномен «Арабської весни» у регіоні Близького Сходу та у Північній Африці.

Предмет дослідження – події «Арабської весни» в Єгипті, Лівії, Сирії та Ємені та їх результати на регіональному та глобальному рівнях.

Мета дослідження полягає в здійсненні аналізу події «Арабської весни» та її наслідки в контексті регіональної і глобальної безпеки.

Завдання дослідження:

- провести політичний аналіз події «арабської весни» в Єгипті, Лівії, Сирії та Ємені;
- розглянути феномен «Арабська весна» у концептуальному відображенні вітчизняних та зарубіжних дослідників;
- визначити категорія «безпека» у політичному процесі;
- визначити причини, умови, фактори революційних подій у державах Єгипет, Лівія, Сирія, Ємен;
- обґрунтувати роль і місце публічної дипломатії США у країнах близького сходу;
- описати інформаційні технології, як засіб інформаційно-пропагандистського ініціювання силових кампаній у Єгипті, Лівії, Сирії, Ємені;
- дослідити особливості застосування силових методів для вирішення кризи державної влади в Єгипті Лівії, Сирії, Ємені;
- сформулювати наслідки «арабської весни» в контексті регіональної і глобальної безпеки.

Хронологічні межі визначаються 2011-2014 рр. Нижня границя – початок протестних рухів у Північній Африці та Близькому Сході.

Верхня межа визначається якісними змінами, що відбулися на цей момент у всіх трьох країнах, це зміна політичних режимів у Лівії та Єгипті, формування нових представницьких органів влади, зміна законодавства у досліджуваних державах, а також початок військових дій у Сирії регіональними та позарегіональними акторами, втручанням яких завершилася стадія арабських революцій та розпочався новий етап у розвитку міжнародних відносин у даному регіоні. Однак для позначення цілісності картини в окремих випадках хронологічні рамки дослідження були розширені.

Територіальні межі дослідження – Північна Африка та Близький Схід, Лівія, Сирія, Єгипет та Ємен.

Наукова новизна полягає в розробці аналізу подій «арабської весни» в Єгипті, Лівії, Сирії, Ємені та її наслідки в контексті регіональної і глобальної безпеки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ПОДІЙ «АРАБСЬКОЇ ВЕСНИ» У ЄГИПТІ, ЛІВІЇ, СІРІЇ, ЄМЕНИ ЯК ФЕНОМЕНА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

1.1 Політичний аналіз події «арабської весни» в Єгипті, Лівії, Сирії та Ємені

Події «арабської весни» стали несподіванкою для всього світу. З самого початку світова спільнота завмерла у нерішучості, намагаючись зрозуміти, яким буде розвиток ситуації. Розглянемо події «арабської весни» на прикладі таких держав, як Єгипет, Лівія, Сирія та Ємен.

В результаті «арабської весни» змінилася практично вся політична карта Північної Африки та Близького Сходу, і досі абсолютно не зрозуміло, в якому напрямку все рухається. На цей момент можна стверджувати лише таке.

По-перше, арабський світ накрила «ісламська війна». Немає сумнівів у панівній ролі ісламістів у країнах, де колишній режим було повалено (Єгипет, Туніс, Лівія). Відкритим залишається лише питання, які сили остаточно прийдуть до влади в цьому регіоні - помірні чи екстремальні. У країнах, у яких політична система залишилася недоторканою (Марокко та Йорданія) влада змушена була провести ліберальні реформи. Ці кроки, зроблені урядом, природним чином зміцнили знову ж таки позиції ісламістів. Зрештою, в країнах Перської затоки серйозних змін взагалі не спостерігалось, але все ж таки єдина спроба такого роду була в Бахреїні, проте провалилася внаслідок втручання з боку Саудівської Аравії.

По-друге, авторитет та вплив країн, які перебували у центрі подій 2011 року та пережили потрясіння «арабської весни», суттєво постраждав. Падіння економіки, політична нестабільність, повна невизначеність щодо майбутнього - все це більше не дозволяє таким країнам, як Єгипет та Сирія, претендувати на лідерство в регіоні, як вони це робили у мирний час на Близькому Сході.

Заходячи здалеку, не можна не згадати, що сам собою арабський регіон

не відрізняється особливою стабільністю. У минулому нескінченні війни, гніт західних колонізаторів, етноконфесійні конфлікти – для цього регіону далеко не нове явище. Але, попри те, що, здавалося б, внутрішні чинники впливають на стан регіону більшою мірою, країни арабського світу не можна виключати із загальної політичної та економічної карти світу. Світові процеси та зміни так чи інакше, прямо чи опосередковано, зачіпають цей регіон.

Під впливом загальносвітових процесів та тенденцій в арабському регіоні вже протягом тривалого часу склалися об'єктивні передумови для переходу до більш сучасного типу відносин у суспільстві, більшої соціальної мобільності громадян, відкриття можливостей зростання (кар'єрного, економічного, духовного) для його членів. Потреба соціальної модернізації виникала внаслідок економічного розвитку останніх десятиліть і з удосконаленням ринкових відносин.

Усі арабські держави залучаються до процесу глобалізації, в якій тон і вектор змін задають високорозвинені країни з усталеними демократичними системами. При цьому революція пошкодила саме «слабкі ланки» арабських автократій. Єгипет і Туніс - країни більш «відкриті світовим віянням», що підтримують регулярні й, що дуже важливо, різноспрямовані зв'язки із Заходом. Водночас такі держави, як Саудівська Аравія або Кувейт, які тісно співпрацюють зі США, здійснюють свої контакти з ними по вузькій кількості каналів, зокрема, по нафтовому, військовому, по каналу безпеки, при цьому відгороджуючи від «непотрібних», їх точки зору, зв'язків та обмежуючи потоки чужого та непотрібного впливу в культурній, інформаційній та інших галузях.

Автократичні арабські держави насамперед монархії, які мають набагато менш сучасні та далекі від демократії форми правління та організації влади, відносно легко пережили «арабську весну». Тому коли ми говоримо про «випадання слабкої ланки» з ланцюга автократій арабського світу, ми дійсно маємо на увазі «недостатньо сильну (жорстку) автократію» в Тунісі та Єгипті порівняно, скажімо, з монархіями Аравійського півострова. Особливий

випадок – Сирія, де режим жорстко автократичний і репресивний, але де суспільство багато в чому набагато просунуте і сучасніше, ніж монархії.

Описувані «випадання слабкої ланки» нерідко називають «демократичними революціями» в арабському світі. Ступінь наукової обґрунтованості використання цього терміну буде видно пізніше, коли сучасники чи нащадки зможуть оцінити реальний вплив того, що сталося на наявні соціально-політичні моделі в арабському світі, а також усвідомити глибину цього впливу. Зараз же мимоволі опинитися в полоні стереотипів, вважаючи, що революція спричинить перебудову державного управління на більш демократичних та прогресивних засадах.

У цьому сенсі в жодній із країн «арабська весна» до подібних наслідків ще не призвела. Однак визначення «революція» все ж таки вже встигло закріпитися за тим, що відбувається в суспільно-політичних відносинах і через це так чи інакше доводиться використовувати термінологію, що вкорінилася.

Крім того, невірно ставити в один ряд усі зовні схожі «революційні бої», що розгорнулися в Північній Африці та Близькому Сході. Якщо в Єгипті й Тунісі відбулося реальне масове народне повстання, то розгортання подій у Лівії та Сирії, як вважають деякі спостерігачі, більше схоже на спробу приборкати не лояльно налаштовані до Заходу арабські режими під шум гроз «арабської весни».

Говорячи про основні причини подій, що відбулися, слід згадати найбільш ймовірні з них.

Першою і суттєвою причиною невдоволення можна назвати безробіття. Щобільше, безробіття, яке вразило освічені верстви молодого населення, яке не має вертикального соціального ліфта, не має можливості знайти собі гідного місця в житті. Якщо звернути увагу, хто саме першим вийшов на вулиці Тунісу, а потім – у порядку ланцюгової реакції – і Каїра, то можна помітити, що в обох випадках це була освічена, значною мірою безробітна молодь. У Тунісі, наприклад, щонайменше 20% людей, які закінчили університети, так і не знайшли роботу. А коли один із цих бідних людей, уже

ставши торговцем фруктами в маленькому місті, виявився жертвою свавілля поліції, він облив себе бензином і спалив. Так, сірник у буквальному значенні слова запалив справжню «пожежу», яка перекинулася на інші країни регіону.

Так другою причиною виступає дедалі більший розрив між бідними та багатими верствами населення. Туніс був далеко не найбіднішою країною арабського світу, де ніхто не вмирав з голоду і не жив у нетрі. Але все більше обурення і невдоволення викликав саме контраст між доходами більшості населення і владущої верхівки.

Цей розрив у доходах пов'язаний із третьою причиною – корупцією у вищих ешелонах влади. Оскільки Туніс сам по собі є маленької країною (всього 10 млн жителів), всі кулуарні справи владущої верхівки були всім відомі. Сам президент Бен Алі, колишній шеф розвідки, людина стримана і позбавлена будь-якої харизми, не був об'єктом обурення. Але основною причиною хвилювань є друга дружина Бен Алі Лейла Трабелсі (прізвище в дівоцтві), яка має необмежений вплив на чоловіка. Завдяки впливу дружини президента родина Трабелсі брала широку участь в управлінні країною, а корупція розвинулася на найвищому рівні. Так, брат Лейли володів авіаційною компанією, автоскладальним заводом, готелями, каналом радіо, мережею дилерів автомобілів Ford тощо. Інші родичі також захопили «теплі місечка». Другий клан утворили діти, що вирости, Бен Алі від першої дружини та їх численна рідня.

Четверта причина – закоріненість, засилля влади та небажання залучати свіжі сили. Зін аль-Абідін Бен Алі був президентом Тунісу з 1987 року, тобто протягом 23 років він регулярно переобирався на наступний термін. Так само як і владуща партія і до того ж вона отримувала близько 80-90% голосів на парламентських виборах.

До п'ятої причини, можна віднести минулу світову економічну кризу 2008-2009 рр., яка не обійшла стороною і країни Північної Африки та Близького Сходу. Економіка країн ще не встигла до ладу відновитися від руйнівного ефекту кризи, як тут же її застала низка народних заворушень, які

так само вплинули на загальну економічну та політичну обстановку в країнах регіону.

Народні хвилювання і масові протести, що почалися в Тунісі, призвели до падіння режиму президента Бен Алі і його поспішних втеч до Саудівської Аравії. Режим президента Хосні Мубарака в Єгипті впав зовсім скоро, після подій у Тунісі: 11 лютого 2011 року, а ще через два дні на сході Лівії почалися заворушення та демонстрації з вимогою відставки лідера країни Муаммара Каддафі. Протистояння влади та протестувальників набуло там форми збройної боротьби. 18 березня 2011 року Рада Безпеки ООН ухвалила резолюцію про встановлення над Лівією «безпольотної зони». Військова інтервенція країн НАТО зробила вирішальний внесок у падіння та загибель лівійського лідера восени 2011 р. У січні великі виступи розпочалися в Ємені, Йорданії, Бахреїні та Марокко. Однак події у цих країнах розвивалися по-різному. У Йорданії та Марокко королівська влада досить оперативно відреагувала на те, що відбувалося, і спішно провела деякі реформи, які дещо знизили розпал пристрастей, принаймні на якийсь час. У Бахреїні події набули кривавого оберту. Мирні протести в основному частини шиїту населення були придушені завдяки військовому втручання Саудівської Аравії. У Ємені гучні масові акції та регулярні, часом криваві зіткнення протидіючих сторін продовжуються досі. У Сирії з квітня 2011 року уряду доводиться дедалі ширше вдаватися до жорстких репресивних заходів, щоб утримати ситуацію під контролем. Ліга Арабських Держав, намагаючись задавити Сирійську економіку і тим самим послабити підтримку режиму президента Башара аль-Асада, запровадила низку жорстких економічних санкцій проти Сирії, практично оголошуючи їй «економічну війну».

Практично в усіх арабських країнах потужною «мовчазною силою» раніше були ісламські партії та рухи, формальні та неформальні об'єднання – як включені до легальних політичних систем, так і заборонені. Спочатку вони обмежилися тим, що публічно зафіксували свою участь у протестному русі, але зовні не намагалися ні очолити його, ні перенаправити в потрібне їм

ідеологічне русло. Вони перебували у вичікувальній позиції доти, доки процеси демократизації не розчистили політичну арену для їхнього активного та безпечного виступу. Водночас вони не дозволяли повністю забути про себе, чи то роблячи політичні заяви, чи то влаштовуючи локальні заворушення. Після перемоги революцій ісламські партії опинилися серед лідерів проведених або запланованих виборів у Тунісі, Єгипті та Лівії.

Після повалення владущих режимів за допомогою «арабської весни» і політичних перетворень у керівництвах таких країн, як Туніс, Єгипет, Лівія, Ємен, баланс сил на Близькому Сході (і в Північній Африці) був знищений. Сьогодні регіон перебуває у стані політичної нестабільності та пошуку шляхів його подолання, важливу роль у дестабілізації відіграють і спроби здійснення контрреволюцій у цих країнах. Однак багато в чому майбутнє регіону залежатиме від результату внутрішнього конфлікту в Сирії.

В основі сучасної сирійської ситуації лежить діяльність партії БААС (повна назва – Партія арабського соціалістичного відродження), яка вже багато років беззмінно перебуває при владі в цій країні. Сформований режим багато в чому тримається на особливих відносинах владущої еліти та армії, що допомагає придушувати опозиційні рухи, що виникають.

Сирія залишається сьогодні останньою державою, в основі якої лежить легендарний арабський націонал-соціалізм, який у різних варіаціях безроздільно правив і володів розумами багатьох народів Близького Сходу та Північної Африки у ХХ ст.

Майже за 100 років своєї історії баасизм серйозно зносився та забюрократився. Але він залишається важливим чинником політичного життя Сирії та всього арабського світу.

Після смерті 10 червня 2000 року Хафеза аль-Асада, який беззмінно керував країною майже 30 років, президентом, за підсумками референдуму, було обрано його сина Башара аль-Асада, який продовжив політичну лінію свого батька. Б. Асад обіймає з червня 2000 року посаду генерального секретаря Регіонального керівництва сирійського регіонального відділення

партії БААС.

За період правління Б. Асада в країні поступово наростали невдоволення і напруженість. Важливу роль зіграло збільшення чисельності населення міст, що сталося через тривалий період посухи та переселення іракських біженців. Все це сприяло започаткуванню нинішнього збройного конфлікту у 2011 році.

Попри те, що Б. Асад перейшов у сунізм (нова конституція Сирії містить положення про те, що пост президента має обіймати мусульманин-сунніт), проте більша частина владущої еліти належить до громади алавітів, яка є меншістю.

Перші виступи проти сирійської центральної влади були здійснені представниками арабо-суннітської більшості - військовими та чиновниками, які мали на меті ліквідувати засилля в держапараті та армії представників арабо-алавітської меншини. Акції опозиціонерів проходили під гаслом боротьби за свободу та демократію і тому швидко знайшли підтримку з боку США та країн Заходу. Ситуація в країні ще більше загострилася, коли в боротьбу проти режиму Башара Асада вступили ісламські радикали, які оголосили алавітів сектантами та ісламськими еретиками. Надалі ісламістами були оприлюднені фетви, які закликають до збройного опору, масових етнічних чисток та фізичного знищення алавітів.

Наприкінці січня 2011 року розпочалися перші виступи антиурядових сил у Сирії, однак масового характеру вони набули після акції протесту в місті Дар'я 15 березня 2011 р., яка переросла у всенародне повстання з вимогою відставки президента Б. Асада.

Оскільки акції протесту затягнулися, урядові сили почали використовувати збройні сили для їхнього придушення. З самого початку стало ясно, що конфлікт набуває затяжного характеру. В ескалації ситуації окрім опозиції беруть участь і такі терористичні організації як Ісламська держава (ІДІЛ) та «Аль-Каїда», їхній вплив на конфлікт сьогодні навіть більший, ніж самої опозиції.

11 листопада 2012 року в столиці Катару Досі було оголошено про

створення «Національної коаліції сирійських революційних та опозиційних сил», метою якої є об'єднання всіх фракцій, які виступають проти президента Башара Асада, та повалення останнього. Національна коаліція має намір координувати військові дії проти військ Б. Асада та керувати регіонами, які вже знаходяться під контролем повстанців і відмовляються від будь-якого діалогу з Асадом, маючи намір домагатися його повалення, у тому числі озброєними методами.

У січні 2013 року у лавах антиасадівської коаліції намітився розкол. Бойовики угруповання «Фронт ан-Нусра», пов'язаного з «Аль-Каїдою», зголосилися внести корективи в цілі революції та створити шаріатську державу, що викликало негативну реакцію їхніх союзників. Командири повстанців заявили, що більше не співпрацюватимуть із моджахедами й почнуть боротися з ними вже на другий день після падіння режиму Б. Асада.

Наприкінці вересня 2013 року кілька великих сирійських повстанських угруповань відкинули верховенство Національної коаліції сирійських революційних та опозиційних сил, яку західні країни вважають легітимним представником всіх противників режиму. 13 бригад збройної опозиції вийшли зі складу Сирійської вільної армії та сформували свій власний військовий альянс радикальних суннітських ісламістів. Нове джихадистське утворення називає себе «Ісламська Коаліція» [7].

Попри спільність поглядів щодо режиму Б. Асада, всередині груп збройної опозиції є принципові розбіжності щодо бачення майбутнього Сирії після повалення чинного режиму. Повстанці розпочинали війну в надії на демократичне та сучасне життя, тоді як джихадисти та загони «Аль-Каїди», багато з яких – іноземні найманці, скористалися ситуацією, щоб просувати ідею встановлення в країні фундаменталістського ісламського режиму на основі шаріату.

Конфлікт усередині сирійської опозиції загострився на початку 2014 року між Вільною сирійською армією, «Армією Моджахедів» та групами, що входять до «Ісламського фронту», з одного боку, та «Ісламською державою

Іраку та Леванту», з іншого. Також були повідомлення про зіткнення Ісламського фронту проти Вільної сирійської армії.

Важливе значення в сирійському конфлікті грає курдське питання. Міжконфесійні та міжнаціональні суперечності, які існували в Сирії протягом багатьох десятків років, не знайшовши свого раціонального рішення, вилилися з початком «арабської весни» 2011 року у повномасштабну громадянську війну.

В особливій ситуації опинилися населені курдами північні райони Сирії. З моменту утворення Сирійської Арабської Республіки курди перебували в безправному становищі: їх виганяли з рідних земель, піддавали насильницькій мовній та культурній асиміляції, позбавляли права на приватну власність, обмежили в політичних та економічних правах і тому курди найбільше були зацікавлені в зміні владуючого в Дамаску режиму. Однак у перші ж дні сирійської кризи курдські лідери оголосили про свій нейтралітет і відмовилися брати участь у збройному протистоянні на будь-якій стороні. Позиція курдів була цілком зрозумілою: жодна з протиборчих сторін не збиралася враховувати й, тим більше захищати інтереси курдського населення країни, воліючи збереження статусів, що діяли раніше: громадян «другого сорту», «аджаниб» (іноземців) і «мактумін» (незареєстрованих осіб). Тому курди вважали за краще відмовитися від участі у міжарабському військовому протистоянні та взяли курс на автономізацію районів свого компактного проживання [9].

Вже 19 липня 2012 року в історії регіону, який називають курдами Західним Курдистаном або Рожавою, було відкрито нову сторінку: цього дня мешканці міста Кобані проголосили самоврядування. Приклад Кобані наслідували жителі інших міст і районів північної Сирії: Афрін, Саріканіє (арабська назва «Рас-ель-Айн»), Дірбесіє, Амуда, Дерик (арабське - Ель-Малікія), Гірке-Лязи (аль-Маабадах), Тирбеспіє (арабське - Аль-Кахтанія) та Тель-Тамір. Функції з оборони районів, що проголосили самоврядування, поклали на себе сформовані ополченцями Загони народної самооборони і

Жіночі загони самооборони, до лав яких увійшли не тільки курди, а й представники інших національностей. З місць компактного проживання курдів практично без бою було виведено або витіснено урядові війська та силові структури, пізніше отримали гідну відсіч і радикальні угруповання ісламізму, які намагалися проникнути в Сирійський Курдистан. Надалі, курди встановили контроль над містом Камишли (арабське - Ель-Камишли), крім деяких урядових будівель, містом Хасеке, крім двох його кварталів; та курдськими районами міста Алеппо: Ашрафія та Шейх-Махсуд.

Нейтралітет курдів забезпечив їм можливість створення інститутів громадянського суспільства та органів місцевого самоврядування.

Після того, як владущий режим і сирійська опозиція усвідомили, що не зможуть використовувати курдів у своїй боротьбі проти іншої сторони, ними було здійснено спроби провокацій та силового впливу на курдів. Одна за одним була черга збройних нападів на підконтрольні Загонам народної самооборони і Жіночим загони самооборони території. Під приводом боротьби проти екстремістів силами режиму наносилися авіаудари по курдським кварталам Алеппо, влаштовувалися провокаційні вилазки проти сил Загонів народної самооборони і Жіночим загони самооборони в Камишло і Хасекі. Своєю чергою, сили збройної опозиції під приводом змови курдів із режимом Б. Асада стали чинити напади та організувати теракти у підконтрольних курдам містах та селах. Проте це не змогло змусити курдські політичні сили відмовитися від ідеї створення курдської автономії в Сирії. Процес перетворення різних сфер суспільного життя в курдських районах Сирії продовжувався.

Важливо відзначити, що Загони народної самооборони і Жіночі загони самооборони показали набагато більшу боєздатність у боротьбі з ІДІЛ, ніж сирійська та іракська армії. Загонам народної самооборони курдів вдалося утримати лінію фронту не лише вздовж курдських кантонів Афрін, Кобані та Джизірі, а й розпочати боротьбу проти ІДІЛ на території Іраку від міста Рабія до Ербіля.

Найзапекліше протистояння з ІДІЛ сталося у Кобані. Оборона оточеного міста тривала 133 дні й завершилася перемогою курдських сил, започаткувавши руйнування міфу про непереможність «Ісламської держави». Вже до 28 лютого 2015 року сили Загонів народної самооборони та Жіночих загонів самооборони не лише відновили повний контроль над кантоном Кобані, а й звільнили нові території, наступаючи на позиції бойовиків у південному та східному напрямку. ІДІЛ продовжує втрачати контроль також над територіями, що прилягають до кантону Джизірі.

Звільнення Кобані та успішний наступ загонів Загони народної самооборони та Жіночі загони самооборони призвели до деморалізації бойовиків «Ісламської держави», запустивши процес розпаду ІДІЛ, тому цілком імовірно, що керівництво Ісламської держави спробує компенсувати свою поразку на інших напрямках, щоб хоч якось підняти моральний дух бойовиків. Однак, прийняття Радбезом ООН резолюції щодо запобігання фінансуванню терористичних організацій, спрямованої на припинення отримання терористичними угрупованнями в Сирії та Іраку доходів від нелегальної торгівлі нафтою, артефактами та музейними цінностями, отримання викупів за захоплення заручників значно ускладнює завдання ІД. Тепер країни та організації, які раніше помічені у пособництві ісламістам, не зможуть безкарно отримувати вигоду від своєї взаємодії з цим терористичним угрупованням, а ІД позбавляється підтримки своїх таємних покровителів. На думку дослідника Ф.А. Патієва, у такій ситуації повне звільнення північних районів Сирії та Іраку курдськими ополченцями та їхнє просування у південному напрямку, аж до звільнення міст Ракка та Мосул (обох умовних столиць ІД), за сприяння сил міжнародної коаліції, а також контроль світових держав за беззаперечним виконанням Ради Безпеки ООН з протидії фінансуванню терористів - зможуть покласти край «Ісламській державі».

Якщо говорити про військові дії 2015 року, то тут слід зазначити відчутні втрати в урядових силах. Так, у березні антиурядові сили (йдеться в основному про терористичну організацію ІДІЛ) взяли під свій контроль міста Ідліб та

Пальміра. Бойовики ІДІЛ після захоплення міста влаштували масові страти населення, яке підтримувало офіційну владу.

На початку вересня 2015 року ІДІЛ захопила нафтове родовище «Джазаль», яке було останнім з уряду, що залишився в руках, також авіабазу Абу аль-Духур.

В результаті Б. Асад та його прихильники звернулися до Росії з проханням надати допомогу Сирії. Так, 20 вересня 2015 року військово-повітряні сили РФ розпочали проведення повітряної операції з завданням точкових ударів по об'єктах ІДІЛ. Це надало допомогу сирійським військовим у звільненні втрачених територій.

Заворушення в Сирії зростають, кількість жертв збільшується з кожним днем, місія спостерігачів ЛАД не змогла позитивно вплинути на ситуацію, і було ухвалено рішення про виведення спостерігачів.

Після початку масових протестів усередині країни тривали збройні зіткнення опозиції та проурядових сил, жертвами ставало дедалі більше мирних жителів. Реагуючи на це, багато країн відкликали своїх послів із Сирії, закрили свої представництва.

Сирійський конфлікт зібрав навколо себе одразу велику кількість сторін. Так, режим Б. Асада зараз підтримують такі сили як країни БРІКС - Китай, Росія, Індія, Бразилія, ПАР, а також Іран і ряд латиноамериканських країн. Росія від початку надавала допомогу у вигляді постачання зброї урядовим силам Сирії. Також військову допомогу надає Ірак, навіть попри те, що раніше у відносинах двох країн була напруженість. На боці опозиції виступають такі країни Заходу як США, Туреччина, Великобританія, Франція, Саудівська Аравія та Катар.

1.2 Феномен «Арабська весна» у концептуальному відображенні вітчизняних та зарубіжних дослідників

У науковій літературі антиурядові виступи арабських країнах розглядаються як хвиля революцій, демократизації чи соціально-політичних

потрясінь [18]. Однією з найбільш вдалих, стало визначення А.А. Давидова: «Арабська весна є системним соціальним явищем, обумовленим безліччю взаємопов'язаних глобальних, регіональних і національних факторів – як об'єктивних (соціально-демографічних, економічних, політичних, технологічних, соціокультурних тощо), так і суб'єктивних (рівень домагань, реалізація потреби у політичній свободі, самореалізація, незадоволеність авторитарним політичним режимом, готовність до масових акцій протесту, делегітимізація влади тощо)» [7].

Найбільш релевантною характеристикою хвилі антирежимних виступів, що охопила арабський світ у 2011-2012 рр., нам видається так звана *фітна*, що означає «чарувати», «спокушати».

Поняття *фітни* у релігійних джерелах та науковій літературі прийнято співвідносити з досить широким спектром значень – від політичних заворушень, стану громадянської війни чи протистояння між секуляризованою владою та релігійною меншістю [66] до дестабілізації суспільства внаслідок присутності в ньому жінок, які високою мірою схильні до впливу західних цінностей і звичаїв [62]. Це стан смуту, очікування змін на краще і припинення монотонного «вегетативного» існування, повстання, заколоту, тобто стихійних дій, що тягнуть за собою важкі наслідки, передусім у сфері соціального та політичного розвитку суспільства.

У будь-якому випадку, *фітна* сприймається як негативне явище, здатне викликати розкол та розбіжності у суспільстві. На сучасному етапі це поняття можна розглядати стосовно нового типу соціальної взаємодії, процеси формування та основні риси якого будуть розглянуті нижче.

В експертному середовищі розгорнулася велика дискусія щодо причин, що призвели до «арабської весни», а також факторів синхронізації революційних процесів у різних країнах регіону. Насамперед варто зазначити, що такі показники, як бідність, рівень корупції або темпи економічного зростання, важко розглядати як основні причини революцій в арабському світі: рівень бідності тут не перевищує 20%, найбільшій дестабілізації зазнали

країни з високими темпами економічного зростання, а інші країни, з високим рівнем корупції, відрізнялися політичною стабільністю [57]. Очевидно, річ в іншому.

У кожній із країн, охоплених хвилею соціально-політичної дестабілізації, у період, що передував кризі, сформувався комплекс проблем і суперечностей. Говорячи про внутрішні причини, що призвели до політичної кризи в арабських країнах, які частково були відображені у вимогах демонстрантів, можна виділити три основні блоки - економічний, соціальний та політичний [21].

До першого блоку можна віднести наслідки світової економічної кризи, які значно погіршили ситуацію, корумпованість державних структур тощо. Що стосується блоку соціальних передумов кризи, то в цьому випадку можемо говорити насамперед про демографічні чинники та невдоволення серед представників різних етноконфесійних груп населення. Слід зазначити, що соціальна динаміка верхнього ешелону країн, що розвиваються, відрізняється однією особливістю - так званою «пасткою на самому виході з пастки», яка істотно впливає на соціально-політичні процеси. Це характерно для країн, які завершують вихід із «мальтузіанської пастки» при досягненні піку чисельності молоді 20-24 років (феномен «молодіжного бугра») та високого ступеня її концентрації у великих містах. Важливу роль при цьому грає безробіття, особливо серед високоосвіченої молоді - тобто нестача високооплачуваних робочих місць, прийнятних для молодих людей з вищою освітою: «Молодь найбільш схильна до радикалізму; вона часто має труднощі з працевлаштуванням, до того ж помітна її частина в ході модернізації осідає в найбільших містах, створюючи загрозу центральній владі» [14].

На особливу увагу заслуговує блок політичних передумов кризи, до якої можуть бути віднесені внутрішньоелітні конфлікти, тривале перебування при владі одного і того ж правителя або династії, обмеження прав людини, особливо прав меншин, провал конституційних реформ, а також такі характеристики, як перехідний тип політичних режимів [68], що з цієї причини

опинилися найбільш вразливими, неефективність інструментів передачі влади в авторитарних режимах арабських країн та ін.

Низка соціально-політичних потрясінь, що охопила арабський світ у 2011-2012 роках. і яка вплинула на подальше поширення протестної активності в інших регіонах світу (можна сказати, що ці події трансформували усталену картину світу і вплинули на основні тенденції політичного розвитку деяких регіонів світу), досі залишається предметом наукових дискусій. Визначення причин, рушійних сил та факторів соціально-політичної дестабілізації в рамках подій так званої «арабської весни» є важливим з дослідницької точки зору, оскільки дозволяє краще зрозуміти природу соціально-політичних змін останнього часу не тільки в арабських країнах, але також і в інших регіонах світу з аналогічними рівнями розвитку та з подібним типами конфліктогенності - наприклад, у регіоні Азії та інших.

1.3 Категорія «безпека» у політичному процесі

В теорії національної безпеки широко використовуються такі поняття: «національна безпека», «безпека особистості», «громадська безпека», «державна безпека», «регіональна безпека», «міжнародна безпека», «інформаційна безпека», «політична безпека», «соціальна безпека», «економічна безпека», «енергетична безпека», «інформаційна безпека», «військова безпека», «технологічна безпека», «екологічна безпека» тощо. Їх вивчення потрібно починати з аналізу поняття «безпека», оскільки воно включає всі вищеназвані поняття, лежить в основі їх визначення, які є різновидами безпеки залежно від сфери суспільного та міжнародного життя. Часто дослідники у цій сфері відразу переходять до аналізу національної чи міжнародної безпеки та їх складових, не з'ясувавши належним чином філософське наповнення поняття «безпека». Це призводить до термінологічного хаосу, різночитання даних понять та спрощеного їх трактування. Ці проблеми породжуються відсутністю належної методологічної основи, яка дозволила б узагальнити, систематизувати та

класифікувати весь наявний матеріал, виявити закономірності та взаємозв'язки між тими чи іншими поняттями у сфері національної безпеки. В результаті виникають труднощі у розгляді національної безпеки як системного явища, формуванні відповідної системи національної безпеки та системи забезпечення національної безпеки. Тому метою статті є з'ясувати зміст та філософське наповнення поняття «безпека» як методологічної основи державного управління національною безпекою [13].

Проблема забезпечення безпеки людини та громадянина розглядалася вже у філософських та політико-правових навчаннях античних мислителів. Арістотель, розглядаючи ідеальний державний устрій суспільства та способи управління ним, висував один з основних критеріїв такого ідеального суспільства – забезпечення безпеки громадян, яка досягається дотриманням двох видів справедливості: розподільної, що ґрунтується на застосуванні рівного критерію до рівних людей і передбачає розподіл благ залежно від гідності того чи іншого громадянина та його внеску у громадську справу, та зрівняльною, яка означає застосування рівного критерію до нерівних людей, як це відбувається при виданні суспільно - правових актів, виконанні покарань, покритті збитків тощо [1]. У Новий час Бенедикт Спіноза головною метою створення "громадянського суспільства" вважав "світ та безпеку життя" [2]. Ж.Ж. Руссо стверджував, що найважливішою турботою держави має бути "турбота про самозбереження" [3]. Т. Гоббс наголошував, що у природному стані відбувається війна всіх проти всіх, яка породжує в людині страх перед загрозами власної безпеки, яка змушує людину жити в суспільстві та шукати в ньому засоби колективного захисту від зазначених загроз, створюючи для цього державу, передаючи їй для цього свої природні права [4]. Дж. Лок стверджував, що від народження людині належало право на володіння та захист свого життя, свободи та власності. Однак у природному стані ці права не завжди були гарантовані, оскільки не всі люди поважали права інших, кожен довільно, на власний розсуд міг трактувати це право, а у разі зовнішньої агресії людина самотійно це право не могла забезпечити. Для забезпечення

власної безпеки люди створили державу, уклавши суспільний договір. Люди зробили це не для того, щоб втратити власні права на користь держави, а для того, щоб забезпечити їх кращим способом, ніж у природному стані [5].

Як бачимо, під безпекою мислителі античності та Нового часу розуміли забезпечення безпечних умов життя, розвитку та життєдіяльності людини. Аналізуючи їхні погляди, Г. Ситник робить висновок, що «безпека – це забезпечення всім громадянам держави належних умов для їх самореалізації, захист їхнього життя, свободи, власності від посягань з боку будь-якої окремої людини, організації, суспільства чи держави» [6]. Такий висновок повністю обґрунтований, однак щодо нього слід зробити певне зауваження з огляду на те, що при забезпеченні безпеки основна увага має бути приділена передусім проблемі захисту життя та умов, від яких це життя залежить, свободі, власності тощо, а далі вже може йти про створення належних умов щодо самореалізації та розвитку. Саме в такій послідовності доцільно розглядати проблему безпеки, беручи до уваги теорію потреб А. Маслоу. Безпеку згідно з ієрархією людських потреб можна розглядати як потребу людини у впевненості, стабільності життя, захисті від того, що може йому зашкодити [7]. Відповідно до цієї теорії потреба у забезпеченні безпеки висувається на перший план після задоволення фізіологічних потреб у їжі, воді, сні та інших благах, необхідних для підтримки життя. Одночасно безпека є умовою забезпечення інших людських потреб: соціальних, потреби у повазі та самовираженні. Отже, потреба у безпеці є однією з базових людських потреб, яка полягає насамперед у необхідності захисту людського життя, забезпечення стабільності умов його існування, від чого залежить задоволення інших потреб.

У наш час вітчизняні та зарубіжні дослідники безпеку розглядають переважно як стан захищеності від певних загроз та небезпек. Так, тлумачний словник дає визначення безпеки як стану, коли комусь, чомусь ніщо не загрожує [8]. На думку В.О. Храмова, «безпека – стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від зовнішніх та внутрішніх

загроз. Система безпеки охоплює такі основні елементи: наукову теорію (філософію), доктрину (концепцію), політику, стратегію та тактику забезпечення безпеки; сукупність міжнародних, державних та громадських (недержавних) інститутів та організацій, що забезпечують безпеку особистості, суспільства, держави; засоби, способи та методи забезпечення безпеки. Розрізняють різні типи безпеки: масштабні (міжнародна, регіональна, локальна); суб'єктні (особиста, громадська, національна, колективна); суспільних сфер (політична, економічна, військова, екологічна, радіаційна тощо). В Україні забезпечення її безпеки регулюється Конституцією, іншими законами та правовими актами, а також системою відповідних державних органів та об'єднань громадян» [9]. Даний дослідник дає визначення безпеки як стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства та держави від зовнішніх та внутрішніх загроз. Якщо брати до уваги національну безпеку, то тут йдеться про захист національних інтересів. Під інтересом представники різних шкіл (філософи, психологи, політологи, економісти, правознавці) мають на увазі усвідомлену потребу, яка виступає мотивом та метою людської діяльності. Інша група дослідників робить основний акцент на захисті цінностей (свобода, справедливість, права людини, добробут тощо). Американський політолог А. Волферс стверджує, що безпека в об'єктивному плані передбачає відсутність загроз набутим цінностям, а в суб'єктивному — відсутність страху, що зазначеним цінностям буде завдано шкоди, що вони можуть бути зруйновані [10]. Безпека як така розглядається як цінність, певне суспільне благо. На думку Г. Ситника, таке розуміння поняття "безпека" сьогодні вважається класичним серед наукових шкіл Заходу [11]. Якщо брати до уваги національну безпеку, то тут мова йде про стан захищеності національних цінностей. Отже, дослідники у сфері безпеки поділяються переважно на великі групи: одна група дослідників розглядає її як стан захищеності інтересів (національних інтересів), а інша група розглядає безпеку як стан захищеності цінностей (національних цінностей).

Розгляд безпеки як певного стану захищеності від загроз та небезпек є у

певному сенсі спрощеним, утилітарним підходом, згідно з яким є якісь цінності та (або) інтереси, і якщо виникає загроза цим цінностям (інтересам), тоді фіксується небезпека. Такий підхід не враховує, що поняття "безпека" можна інтерпретувати ширше, як філософську категорію, а отже, і категорію теорії державної політики та державного управління. На це, зокрема, звертає увагу Г. Ситник, констатує, що в науковому плані безпека як філософська категорія повною мірою ще не досліджена, особливо коли йдеться про національну безпеку [12]. Насправді безпека тісно пов'язана із буттям як фундаментальною категорією філософії. Її ключовою проблемою є захист життя людини (нації, суспільства, держави, міжнародної спільки, людства в цілому) від смерті, загибелі, а також забезпечення її (їх) гідного існування. Це означає, що безпеку та національну безпеку слід розглядати не лише крізь призму інтересів, потреб та цінностей, а виходити на глибший рівень її осмислення – захисту та забезпечення індивідуального, суспільного, національного буття та буття людства загалом. Усвідомлення цього факту допомагає зрозуміти, що безпеку слід розглядати крізь призму таких ключових проблем буття: бути чи не бути, жити чи померти, існувати чи припинити своє існування. Утилітарний підхід наголошує на тому, щоб мати якесь благо. Заради досягнення певного блага можна пожертвувати буттям іншої людини, соціальної групи, народу, людства загалом. Розгляд безпеки під призмою буття як філософської категорії робить основний акцент на існуванні якогось суб'єкта (особи, суспільства, держави, нації, людства в цілому), а наявні блага є не самоціллю, а засобом підтримки буття всього суцього (природи, людини, суспільства, нації, людства, тобто природних, соціальних і духовних форм і проявів буття у їхній єдності, тісному взаємозв'язку та взаємозалежності).

Проте сучасні дослідники проблем міжнародної та національної безпеки розглядають безпеку переважно як стан захищеності інтересів та (або) цінностей. Винятком тут може бути дослідження В. Ліпкана, який вважає, що це трактування безпеки є лише одним із чотирьох підходів щодо з'ясування сутності поняття «безпека». Цей дослідник на основі аналізу нормативно-

правових актів, відповідних доктрин та концепцій, а також енциклопедичної та довідкової літератури здійснив відповідну типізацію поняття «безпека» та зробив такий висновок: загальним для трьох груп наукового аналізу є наявність чотирьох підходів щодо трактування поняття «безпека»: *статистичного* (безпека як стан захищеності від), *апофатичного* (безпека як відсутність загроз та небезпек), *діяльного* (система заходів, спрямованих на створення певних безпечних умов), *пасивного* (дотримання певних параметрів та норм, від забезпечення яких безпосередньо залежить безпека).

Таке трактування дає можливість розглядати безпеку як специфічну властивість динамічних систем та як комплексний критерій оцінки її якості, що характеризує динаміку розвитку системи. На це звертає увагу В.Д. Могилевський, вважаючи безпеку «показником якості будь-якої сучасної системи як цілісності»

Використовуючи трактування безпеки В. Ліпкана, можна зробити теоретичний вихід на глибше осмислення проблем безпеки крізь призму філософської категорії буття.

За загальним правилом, поняття масової політики виявляється пов'язаним з активним включенням у політичний процес народних мас, об'єднаних тією чи іншою ідеологією, що в цілому відрізняється від загальноприйнятої в конкретному суспільстві й в конкретний історичний період. Прикладами можуть бути рухи за виборчі права.

Мабуть, у випадку «арабської весни» це поняття набуває додаткових характеристик, зокрема, ідеологічна опрацьованість або обов'язкова наявність харизматичного лідерства вже перестають бути запорукою успішної мобілізації. Втім, вирішальну роль, як і раніше, грає формування політичних партій або висування вперед політичних сил, здатних, як це було у випадку «Братів-мусульман» в арабських країнах, взяти стихійну ситуацію соціально-політичної дестабілізації під свій контроль, забезпечити перехід від стихійної політики мас до інституціоналізованої масової політики.

РОЗДІЛ 2 ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕТЕРМІНАНТ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОДІЙ У ЄГИПТІ, ЛІВІЇ, СИРІЇ, ЄМЕНИ У КОНТЕКСТІ РЕГІОНАЛЬНОЇ СВІТОВОЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ

2.1 Причини, умови, фактори революційних подій у державах Єгипет, Лівія, Сирія, Ємен

Соціально-політичні процеси в «постреволюційних» арабських країнах перебувають у постійному розвитку та далекі від завершення. Одним із видимих результатів стало посилення тут ролі ісламу. Деякі експерти передбачають відтворення «суннітського халіфату» з провідною роллю Саудівської Аравії та Катару. Своєю чергою, Іран оголошує «арабську весну» продовженням ісламської шийтської революції. Захід, мабуть, сподівається утримати контроль за радикальними ісламістами – що є ілюзією, аналогічно надіям США утримати контроль над афганськими однодумцями Бен Ладена у 1990-ті роки.

Масові виступи протесту, що охопили арабський світ у 2011–2012 рр., торкнулися цілої низки країн у Північній Африці, на Аравійському півострові та на Близькому Сході [9].

Результатами цих соціальних рухів, що отримали назву «арабської весни», стали повалення панівних режимів у Тунісі, Єгипті, злам такого ж у Лівії, значні зміни у владній еліті Ємену і протистояння між владою та опозицією в Сирії. Але якщо в Тунісі, Єгипті та Ємені головними причинами антиурядових виступів стали внутрішні чинники – соціально-економічна криза, корупція панівної верхівки, відсутність реальних демократичних свобод, етноконфесійні розбіжності, то в Лівії та Сирії (за наявності, хоча й меншою мірою, аналогічних проблем) вирішальну роль зіграв зовнішній чинник - підтримка опозиційних сил ззовні.

У **Тунісі** після катастрофи режиму Бен Алі внутрішньополітична ситуація залишалася досить нестабільною. З березня 2011 р. у країні періодично відбувалися маніфестації, які супроводжувалися зіткненнями з

поліцією. Демонстранти вимагали якнайшвидшого проведення соціально-економічних та політичних реформ і, зокрема, радикального чищення державного апарату від прихильників колишнього режиму. Найбільшу активність у протистоянні з режимом Бен Алі виявляли світські сили: напівлегальна партія «Конгрес за республіку» (її очолював лідер Туніської ліги захисту прав людини Монсеф Марзукі), Демократична прогресистська партія (ДПП) на чолі з Наджибом -Тадждід («Оновлення»), спадкоємиця туніської комуністичної партії. Однак у результаті перших вільних парламентських виборів 23 жовтня 2011 р. найбільшого успіху досягла ісламістська партія «Ан-Нахда». Вона одержала 89 депутатських місць (із загальної кількості 217). Її лідер Рашид Ганнуші, видний ідеолог політичного ісламу, відомий у Тунісі, та й поза його межами. За часів Бен Алі партію «Ан-Нахда» було звинувачено у спробі державного перевороту, її діяльність заборонена, внаслідок чого Ганнуші був змушений емігрувати та понад 20 років проживав в Англії. Він повернувся до Тунісу після повалення режиму Бен Алі 30 січня 2011 р. Ганнуші заявляв, що «не збирається ставати туніським Хомейні», і після успіху «Ан-Нахда» на парламентських виборах підтвердив прихильність партії до демократичних принципів [14].

Деякі прихильники світських партій звинувачували Ан-Нахда у фальсифікації результатів виборів. На думку інших – наприклад, Наджиба Шеббі, керівника ДПП, – ці результати не є поразкою, оскільки партії світського та демократичного штибу отримали загалом 95 місць у парламенті – більше, ніж «Ан-Нахда». Монсеф Марзукі, який дотримується світських ліводемократичних поглядів, лідер партії «Конгрес за республіку», що посіла друге місце на парламентських виборах (30 депутатських місць), вступив у коаліцію з «Ан-Нахда», характеризуючи її як «справді демократичну партію». Третьою політичною силою коаліції, яку очолює «Ан-Нахда», стала світська партія «Ат-Такаттуль» («Форум»), яка посіла третє місце за кількістю отриманих у парламенті мандатів.

Коаліція сформувала тимчасові органи виконавчої та законодавчої

влади. Прем'єр-міністром став Хамаді Джебалі, генеральний секретар партії Ан-Нахда; президентом (що виконує переважно представницькі функції) – Монсеф Аль-Марзукі, голова партії «Конгрес за республіку»; спікером парламенту - Мустафа Бен Джафар, голова партії "Ат-Такаттуль". Лідери коаліції підтвердили, що через рік після ухвалення нової конституції в Тунісі відбудуться загальні вибори нових органів влади.

Соціально-економічна ситуація в Тунісі залишається складною, що провокує протестні виступи, зокрема з ісламістськими гаслами. Так, у березні 2012 р. у столиці пройшла масова демонстрація з вимогою включити до тексту нової конституції, що розробляється, статтю про ісламський характер туніської держави. Допомога Тунісу у проведенні подальших соціально-економічних та політичних реформ мають намір надавати держави Перської затоки, США та ЄС.

У **Єгипті** після тритижневих масових протестних маніфестацій 11 лютого 2011 р. президент Мубарак пішов у відставку, і влада перейшла до Вищої військової ради збройних сил, яку очолює міністр оборони, маршал Хусейн ат-Тантаві [22].

На загальнонаціональному референдумі 19 березня 2011 р. було схвалено вироблені спеціальною комісією поправки до чинної конституції. Потім було прийнято новий закон про вибори та визначено їх терміни (парламентські – з листопада 2011 р. до березня 2012 р. та президентські – у червні 2012 р., після чого влада повністю повинна перейти від військових до цивільних інститутів). Напередодні парламентських виборів у Єгипті сформувалося близько 50 політичних партій, тобто майже вдвічі більше, ніж за режиму Мубарака, коли їх налічувалося 24. Партії та рухи сформували низку блоків та коаліцій. Так, 15 організацій, включаючи низку світських партій та Ісламську суфійську партію, об'єдналися в Єгипетський блок, однією з цілей якого, за заявами лідерів, було «запобігти перемозі «Братів-мусульман» на парламентських виборах». Своєю чергою, п'ять соціалістичних партій та рухів сформували Коаліцію соціалістичних сил.

Багато колишніх членів Правила Національно-демократичної партії, розпущеної у квітні 2011 р., ще зберігали достатній вплив у провінціях і також прагнули брати участь у парламентських виборах як члени інших партій – Єгипетська громадянська, «Єдність», Партія свободи, Єгипетська національна партія, Партія розвитку Єгипту. На велику роль у політичному житті претендували нові, переважно молодіжні світські політичні об'єднання, що виникли в ході «антимубараківської революції»: «Коаліція революційної молоді», «Ми всі Халіди Саїди», «Молодіжний рух 25 січня», «Рух 6 квітня», "Революційні соціалісти", "Національна асоціація за зміни". Частина цих рухів прийняла рішення брати участь у виборах, інша частина їх бойкотувала, наполягаючи на негайній передачі влади від військових до цивільних інститутів [28].

Однак найбільшу активність у передвиборчій кампанії виявляли сили, які становлять політичний іслам. Насамперед це асоціація «Брати-мусульмани», її молодіжне крило «Молоді Брати-мусульмани», а також створена ними Партія свободи та справедливості, яку очолює Мухаммед Мурсі. Колишній член керівництва "Братів-мусульман" Абуль-Аля Маді керує партією "Центр", яка також виступає за збереження "ісламських цінностей". Салафітський рух, що виник після аварії режиму Мубарака, створив свої політичні партії: «Ан-Нур» («Світло») з Імад Абдель Гафуром на чолі та «Аль-Асала» («Справжність»), головою якої є генерал Аділь Абдель Максуд Афіфі. Другу партію підтримують відомий салафітський проповідник Мухаммед Абдель Максуд Афіфі та шейх Мухаммед Хасан. Рух «Ісламська група», заборонений за режиму Мубарака за терористичну діяльність (від якої він відмовився в середині 1990-х років), створив Партію реформи та розвитку. З'явилася також Партія реформи та відродження – політичне крило руху «Ісламський проєкт за соціальну реформу», керованого діячем ісламізму Мустафою Абдель Азізом, а також Єгипетська партія звільнення з Ібрагімом Захраном на чолі. Остання представляє інтереси суфійських орденів Єгипту [33].

Найбільш організованою та впливовою політичною силою у постмубараківському Єгипті є «Брати-мусульмани», які, якщо судити з їхніх офіційних заяв, еволюціонували у своїх політичних поглядах у бік сприйняття загальноприйнятих демократичних норм. Політична програма та вимоги «Братів» практично збігаються з такими у більшості демократичних партій. Нова генерація керівництва «Братів-мусульман» складається здебільшого з представників науково-технічної та гуманітарної інтелігенції, багато хто має вищу освіту.

Ставлення до «Братів-мусульман» у єгипетському суспільстві неоднозначне. Частина єгиптян, насамперед представники християнських громад, висловлюють занепокоєння зростанням впливу «Братів» і вважають їхні заяви про відданість демократії передвиборчою тактикою. Водночас багато хто схильний розцінювати еволюцію «Братів-мусульман» як нову стратегію, що відповідає духу часу. «Брати» створили свою передвиборчу коаліцію – «Демократичний альянс за Єгипет», прагнучи об'єднатися насамперед із салафітським рухом. Проте давні розбіжності із салафітами, більш ортодоксальними щодо мусульманських догм, а також розбіжності щодо списків кандидатів призвели до роздільної участі у виборах. Проте до коаліції з Партією свободи та справедливості («Брати-мусульмани») увійшли не лише партії, які сповідують політичний іслам (такі як Партія реформи та відродження), а й ліберально-демократичні та ліві: «Завтра», Робоча партія, Ліберальна партія, "Арабський соціалістичний Єгипет", "Гідність" [35].

Партія «Гідність» очолюється Хамденом Сабахі, найстарішим послідовником насеристської та лівої ідеології. Цілями партії, показаними в її програмі, є соціальна справедливість, а також відновлення провідної ролі Єгипту в арабо-мусульманському світі. Хамден Сабахі має намір балотуватися на пост президента країни. Такий альянс політичного ісламу з ліберально-демократичними та лівими силами зображає нові реалії єгипетського суспільства, його прагнення до демократії та соціальної

справедливості за збереження історичних традицій та мусульманської ідентифікації.

Парламентські вибори після падіння режиму Мубарака (перший тур – з 28 листопада до 5 грудня 2011 р.) проходили у досить напруженому внутрішньополітичному становищі. У жовтні 2011 р. мали місце зіткнення християн-коптів (християни становлять близько 20% 84-мільйонного населення Єгипту) з мусульманами, а також із правоохоронними органами, внаслідок чого були жертви. Одним із приводів стала вимога деяких християнських громад дозволити будівництво нових церков. Керівництво Єгипту та коптський патріарх засудили прихильників та поклали відповідальність за зіткнення на прихильників поваленого режиму.

Напередодні парламентських виборів, наприкінці листопада, у багатьох містах Єгипту, зокрема Каїрі та Олександрії, знову відбулися масові зіткнення маніфестантів з військовими, внаслідок чого понад 40 демонстрантів загинули та кілька сотень поранено. Були також жертви серед правоохоронців. Протестні акції викликало оприлюднення Вищою радою збройних сил виробленої ним Конституційної хартії, в якій шляхом зміни двох пунктів Конституції (п. 9 та 10) робилася спроба зберегти за армією владні повноваження та вивести її з-під контролю цивільних інститутів. Більшість суспільно-політичних сил країни зажадала передачі влади від військових Громадянській президентській раді та вивела на вулиці тисячі своїх прихильників. Зіткнення протестувальників із військовими набули такого масового й запеклого характеру, що як у єгипетській, так і в закордонній пресі їх стали називати «другою хвилею єгипетської революції» [17].

«Брати-мусульмани» незабаром відмежувалися від протестних маніфестацій та погодилися з формуванням уряду національної єдності, оголошеним військовими після консультацій із лідерами найвпливовіших політичних партій. Глава військового керівництва маршал Тантаві у своєму зверненні до нації підтвердив готовність армії передати владу цивільним

інститутам, а також прийняв відставку прем'єр-міністра Ісама Шарафа та призначив новим прем'єр-міністром Камалю Аль-Ганзурі – державного діяча, який користувався популярністю у єгиптян ще за часів правління Мубарака. Ситуація дещо нормалізувалася, хоча частина політичних сил, що ототожнювали постать Ганзурі з режимом Мубарака, виступила проти цього призначення та продовжувала акції протесту.

Першим підсумком парламентських виборів став явний успіх партій, які становлять політичний іслам. Найбільше депутатських мандатів (47,2%) отримала Партія свободи й справедливості («Брати-мусульмани»). Друге місце (23%) посіла салафітська партія "Світло". Об'єднання ліберально-демократичних та лівих партій опинилися у меншості. Явка виборців становила до 62% [1].

У єгипетському суспільстві посилюється ісламістський вплив, і така тенденція, швидше за все, збережеться найближчим часом. Це веде до зростання антиамериканських та антиізраїльських настроїв. Вони каталізуються розпочатим у березні 2012 р. єгипетськими органами розслідування діяльності низки пов'язаних із Заходом, насамперед із США, неурядових організацій (НУО). У штаб-квартирах цих організацій було знайдено документи, що підтверджують наявність планів розчленування Єгипту на чотири державні освіти. НУО кваліфікуються ісламістськими партіями як «агенти впливу Заходу». Олії у вогонь додають військові дії Ізраїлю в секторі Газа проти руху ХАМАС. В результаті більшість ісламістів в єгипетському парламенті висловила вотум недовіри уряду у зв'язку з його безперешкоджанням діям НУО і закликала вислати з Єгипту посла Ізраїлю [52].

Важливим етапом у соціально-політичному розвитку Єгипту стануть президентські вибори, призначені на червень 2012 року. Лідерами президентських перегонів є Амр Муса, який довгі роки обіймав посаду Генерального секретаря Ліги арабських країн (ЛАК), відомий, зокрема, у міжнародному співтоваристві, державний і політичний діяч, який отримав

за даними соціологічних опитувань газети Аль-Ахрам на квітень 2012 р. 30,7% голосів опитаних, другим слідує Абд аль-Монеїм Абу аль-Футух, колишній керівник студентського союзу, який входив в організацію «Ісламська група», який потім приєднався разом з кількома її керівниками до «Братів-мусульман». Він був виключений з їхніх лав після того, як вирішив самостійно балотуватися на пост президента Єгипту, але продовжує користуватися значним впливом. Він здобув 8,5% голосів. Третій – Хамден Сабахі, голова партії «Гідність», прихильник ліво-націоналістичної ідеології, прихильник концепцій Гамалія Абделя Насера, за якого віддали свої голоси 3,9% опитаних.

Водночас не можна виключати можливості оскарження рішення про усунення від передвиборчої кампанії будь-ким із виключених. Важливою тенденцією, що виявилася в ході передвиборчої кампанії, є протистояння між ісламістською більшістю парламенту і військовим керівництвом. Деякі єгипетські політологи вважають, що спроба балотування Омара Сулеймана означає загострення розбіжностей між військовими та «Братами-мусульманами» та завершення «медового місяця» у їхніх стосунках [3].

Якщо коротко проаналізувати підсумки «арабської весни» в Тунісі та Єгипті, то насамперед слід зазначити, що зміни торкнулися лише верхнього ешелону владної еліти. Події в Тунісі та Єгипті можна визначити як соціальний протест, спрямований проти корумпованих авторитарних режимів із фасадною квазідемократією. У цьому протесті ісламістська складова була лише частиною загального руху, але зрештою зуміла зайняти провідну політичну позицію. Водночас структура влади в цих країнах на цей час не зазнала серйозних змін, так само як не відбулося істотного реформування соціально-економічної сфери. Такий результат явно не влаштовує ту частину суспільства, яка брала активну участь у поваленні колишніх режимів, але не отримала відчутних дивідендів.

У Лівії семимісячна військова акція НАТО (з березня по жовтень 2011 р.) на підтримку повстанців призвела до падіння режиму Муаммара

Каддафі, хоча опір його прихильників продовжується. На останніх етапах у «битві за Лівію» в серпні 2011 р., поряд з ракетно-бомбовими ударами авіації, що продовжуються, на стороні повстанців безпосередньо брали участь спецпідрозділи НАТО і деяких арабських країн (загалом до 1,5 тис. військовослужбовців). За час операції, за даними НАТО, авіація альянсу здійснила понад 26 тис. вильотів літака, з них понад 10 тис. бойових. Причому за кожен бойовий виліт знищувалося 3–4 цілі, серед яких були не лише військові об'єкти, а й адміністративні будинки, житлові будинки, системи життєзабезпечення. За час збройного протистояння загинуло понад 50 тисяч лівійських громадян. Військова операція в Лівії обійшлася її головним ініціаторам, Франції та Англії, 300 млн і 340 млн євро відповідно.

Керівники США, Англії, Франції, Німеччини, Італії та Генеральний секретар ООН висловили задоволення у зв'язку з ліквідацією М. Каддафі та заявили, що в історії Лівії починається «новий етап демократичного розвитку». Відставка режиму Каддафі вплинула на доступність до нафтогазових ресурсів Лівії, які є одними з найбільших в арабському світі.

Більш ніж піврічне військове протистояння багато в чому призвело до руйнування інфраструктури країни та дезорганізації роботи всіх інститутів влади, які практично створюються заново. Зростає еміграція з Лівії, зокрема нелегальна, до сусідніх країн і країн Заходу. Серйозною проблемою залишається наявність великої кількості зброї у населення, її потрапляння до рук екстремістських угруповань та поширення у сусідні регіони. У складі сил, які прийшли до влади в Лівії, очевидно присутність ісламістів, зокрема радикальних. Головою Військової ради в м. Триполі призначено Абдель Хакім Бельхадж – колишній «національний емір» Збройних ісламських лівійських груп, радикального угруповання ісламізму, що здійснювало терористичні акції в Лівії в 1990-і роки та пов'язане з «Аль-Каїдою». Відомо також, що у лівійських в'язницях при Каддафі відбували термін до 600 бойовиків ісламізму, засуджених за тероризм. Наразі, за повідомленнями з Лівії, всі вони звільнені. Вже перші законодавчі акти лівійської влади

підтверджують, що правовою базою країни стає шаріат. Зокрема, скасовано закон, що забороняв багатоженство, та ухвалено закон, що забороняє розлучення.

Водночас створений тимчасовий перехідний уряд на чолі з Абд ар-Рахімом аль-Кібом не здатний контролювати всю територію країни, де постійно відбуваються збройні сутички між різними кланово-племінними угрупованнями. У Лівії фактично існують три паралельні центри сили: тимчасовий перехідний уряд, радикальні ісламісти та прихильники Каддафі. Причому найбільш організованою силою є ісламісти на чолі із Бель-Хаджем. На сході ними створено своєрідний «емірат» із центром у м. Дерна, який живе за законами шаріату. Територія Лівії перетворюється на вогнище радикального ісламізму. Тут створюються тренувальні табори різних угруповань, зокрема – «Аль-Каїди» ісламської держави Магриб (АКІМ), що поповнюють свої озброєння шляхом арсеналів лівійської регулярної армії, що розпалася. Йде процес дезінтеграції країни. Так, у березні 2012 р. у м. Бенгазі на конференції, в якій брало участь 3 тис. представників регіональних кланово-племінних груп, східну частину Лівії проголошено як «федеральний регіон Кіренаїка» [4]. Там створюються власні озброєні формування. (Лівія історично складалася зі східної частини – Кіренаїки та західної – Триполітанії). На півдні Лівії діють озброєні загони туарегів, частина яких воювала на боці Муаммара Каддафі, частина підтримує ісламістів АКІМ. У березні-квітні 2012 р. формування туарегів захопили північну частину Малі, включаючи міста Тімбукту, Кідаль, Гао, та проголосили створення на цій території (за якою здавна кочували племена туарегів) своєї незалежної держави. Це спровокувало державний переворот у Малі, скоєний військовими, незадоволеними нездатністю чинного президента захистити цілісність країни. Радикальні ісламісти АКІМ ще з середини 2000-х років намагалися «експортувати» джихад до африканської сахелі; нині, поповнивши свої лави новими бойовиками та озброєнням з Лівії, вони, швидше за все, відновлять такі спроби, дестабілізуючи сусідні

регіони [21].

У Ємені антиурядові протестні виступи почалися в лютому 2011 р. Їх причинами здебільшого стали внутрішні чинники: загострення соціально-економічних проблем, придушення демократичних свобод і багаторічне (з 1990 р.) авторитарне правління президента Алі Абдалли Салеха та наближених до нього.[5] Важливу роль у виникненні протестного руху грали також міжконфесійні, регіональні та міжкланові розбіжності, що призвели до збройних сутичок між урядовими військами та повстанцями Конфедерації племен Хашид на чолі з шейхом Хусейном Аль-Ахмаром, визначним політичним діячем та членом парламенту. У сутичках брали участь також угруповання генерала Алі Мохсена аль-Ахмара, що відкололися від єменської армії та виступили проти президента Салеха. Повстанці вимагали відставки президента та демократизації режиму. У ході зіткнень президента Салеха було серйозно поранено і проходив курс лікування в Саудівській Аравії. Після його повернення зіткнення відновилися з новою силою та тривали до початку 2012 р.

Країни, що входять до Ради співробітництва арабських держав Перської затоки (РСАДПЗ) на чолі із Саудівською Аравією, неодноразово пропонували план урегулювання конфлікту в Ємені. Йшлося про відставку Салеха з наданням йому гарантій безпеки, дострокові президентські вибори (за конституцією мандат Салеха діяв до 2013 р.), створення перехідного уряду та подальше проведення національного діалогу за участю всіх політичних сил. Після неодноразових відмов Салех погодився виконати ініціативу РСАДПЗ, і у лютому 2012 р. у Саудівській Аравії відповідну угоду було підписано президентською стороною, керівною партією Загальний народний конгрес та Блоком національної згоди, куди увійшла більшість опозиційних сил. Угода була схвалена Лігою арабських держав (ЛАД) та ООН.

Дострокові президентські вибори відбулися 21 лютого 2012 р. Президентом було обрано єдиного кандидата, який обіймав раніше посаду

віцепрезидента Абдо Раббо Махмуд Хаді. За офіційними даними, він отримав 66% голосів виборців, за явки 51%. Однак низка суспільно-політичних сил (зокрема рух хуситів і сепаратистів Південного Ємену) фактично бойкотувала вибори та заявляла, що нова влада проводить проти них ту ж політику репресій, що і режим Салеха. Прем'єр-міністром уряду національної єдності був призначений Мухаммед Басіндва, видатний діяч опозиції, у 1993–1994 роках. обіймав посаду міністра закордонних справ.

Новий уряд, як і колишнє керівництво Салеха, фактично не контролює значної частини території країни. У спадок від Салеха йому дісталися складні проблеми [13].

Це, по-перше, дії шиїтських повстанців – хуситів (приблизно 40% населення Ємену – шиїти), які у 2004 р. підняли заколот у північно-західній провінції Саада та розпочали збройну боротьбу з єменською владою.[6] Хусити виступають за відтворення на півночі Ємену зейдитського імамату, який існував тут майже тисячу років, з 969 р. до революції 1962 р., яка скинула режим імама Ях'ї. Хусити заявляють, що вони захищають свою релігію – зейдизм (гілка шиїзму) від експансії сунізму, що підтримувався єменською владною елітою, яка, на їхню думку, діяла на користь Саудівської Аравії та США. Хусити позиціонують себе як борців із корумпованим режимом та соціальною несправедливістю. Єменська влада, так само як і Саудівська Аравія, вважала хуситів терористичним угрупованням, яке підтримує Іран (що відкидалося як самими хуситами, так і Іраном). З 2009 р. авіація Саудівської Аравії регулярно завдає ударів по базах хуситів на півночі Ємену та на прикордонній саудівській території, куди проникають їхні загони.

Друга проблема - сепаратистський рух на півдні, обумовлений існуванням протягом досить тривалого періоду на території країни двох держав - Північного та Південного Ємену. Якщо перший завжди був оплотом ісламської релігії, то другий, з моменту завоювання незалежності та проголошення Народно-демократичної республіки Південний Ємен

(НДРПЄ) у 1970 р. до об'єднання Ємену у 1990 р., дотримувалася соціалістичної орієнтації. У Південному Ємені, у порівнянні з Північним, суспільство структуровано. Тут вищий освітній рівень населення, існують світські суспільно-політичні організації, зокрема Єменська соціалістична партія. Однак після об'єднання країни керівництво Алі Абдалли Салеха проводило політику обмеження прав жителів півдня і домінування представників Північного Ємену як у бізнесі, так і в політичній та військовій сферах. Багато офіцерів-жителі півдня були звільнені з армії та правоохоронних органів і отримали мізерну пенсію. Це викликало невдоволення та призвело до формування досить сильного сепаратистського руху, який жорстко придушувався владою [22].

Третя проблема – ісламістський рух, що має значний вплив. Радикальні збройні угруповання, пов'язані з Аль-Каїдою, контролюють частину території країни. Новообраний президент Хаді підтвердив свій намір продовжувати боротьбу з «Аль-Каїдою». Частини єменської армії у взаємодії з американськими безпілотниками здійснили у лютому-березні 2012 р. низку операцій проти її баз. Було знищено десятки бойовиків, у тому числі кілька польових командирів. Однак у відповідь ісламісти здійснили вибух поблизу президентської резиденції в Мукалі (внаслідок чого загинули близько 20 військовослужбовців) і публічно стратили в підконтрольних їм населених пунктах єменців, яких звинувачували у зв'язках із розвідслужбами США та наведенні на цілі американських безпілотників. У березні 2012 р. ісламістськими бойовиками було вбито громадянина США, який працював викладачем в одному з єменських міст, і взято у заручниці громадянку Швейцарії.

Президент Хаді заявив про намір скликати найближчим часом конференцію національного діалогу за участю «представників найширших верств суспільства». Створюється також комісія із вироблення нової конституції. Протягом трьох місяців у країні мають відбутися парламентські, а потім президентські вибори. Водночас сепаратистські рухи

Півдня, як і хусити, відмовляються брати участь у будь-яких виборах до припинення спрямованих проти них «репресивних і дискримінаційних» дій влади.

Одне з найболючіших питань – чищення армії та правоохоронних органів від прихильників колишнього президента, здатне спровокувати новий конфлікт.

Таким чином, проблеми, які викликали протестний рух у Ємені, продовжують існувати та навіть загострюються, що може призвести до подальшої дестабілізації ситуації в країні.

У **Сирії**, на відміну від Тунісу та Єгипту, не було гострої соціально-економічної та політичної кризи. Головним чинником протистояння у цій країні є підтримка ззовні дій збройних опозиційних угруповань. 21 березня 2012 р. члени РБ ООН одностайно прийняли Заяву, вироблену Росією та ЛАД, головні пункти якої закликають до припинення насильства з обох сторін, виведення сирійської армії з населених пунктів, продовження посередницької місії Кофі Аннана та початку політичного діалогу між владою. Якщо керівництво Сирії погодилося виконувати рекомендації Заяви, то опозиція в особі стамбульської Сирійської національної ради (СНР) схарактеризувала його як «хитрощі», що надає Башару Асаду можливість «виграти час». У березні 2012 р. озброєні антиурядові угруповання здійснили низку терористичних актів у Дамаску та Алеппо, внаслідок чого загинули десятки мирних жителів. Продовжується інформаційна війна проти Сирії. CNN і «Euronews» заявляли про загибель у сирійських містах «70 осіб від рук урядових військ та застосування сирійською армією важкої артилерії проти сирійських повстанців одразу після ухвалення Заяви РБ ООН», що згодом не було підтверджено. Водночас мабуть, уперше з початку протистояння у Сирії правозахисна організація Human Rights Watch заявила, що сирійська збройна опозиція «застосовує жорстокі методи, а саме викрадення, тортури та вбивства офіцерів сирійської армії» [19].

Автор цих рядків, перебуваючи у складі міжнародної делегації в Сирії у січні 2012 р., бачив фотографії спотворених трупів сирійських військовослужбовців, які загинули від рук бойовиків антиурядових угруповань, у лавах яких діють «муджахіди» «Аль-Каїди». Що стосується Опозиційної Сирійської національної ради (СНР), то віно, попри всі зусилля покровителів з провідних країн НАТО, так і не змогла знайти єдності й виробити будь-яку спільну програму, що дозволило б виставити її як «легітимного представника сирійського народу». Так, у лютому 2012 р. понад двадцять керівних діячів опозиції вийшли зі складу СНР та створили свій орган – «Групу сирійських патріотів». У березні за ними були ще три відомі опозиційні діячі. СНР – це конгломерат угруповань та персон, які мають різні політичні цілі: у ньому є представники ліберально-демократичних сил, курдських сепаратистів, «Братів-мусульман», радикальних ісламістів. Причому дві останні групи, з якими у голови СНР Бургана Гальюна дуже натягнуті відносини, є найбільш організованими та структурованими [31].

Сирійська армія, очистивши від антиурядових збройних угруповань міста Хомс та Ідліб, практично ліквідувала осередки організованого опору. Проте продовжується проникнення на сирійську територію бойовиків-терористів із суміжних країн, їх озброєння та фінансування. Як свідчив колишній тележурналіст каналу «Аль-Джазіра» в інтерв'ю телеканалу «Euronews», проникнення озброєних бойовиків до Сирії (зокрема, з території Лівану) почалося не після «жорстоких репресій влади», а з перших днів антиурядових протестів у сирійському місті Дараа березні 2011 р.

Нині в Сирії реалізується план соціально-економічних та політичних реформ, запропонований керівництвом країни. Відповідно до нового закону про багатопартійність, йде процес створення нових політичних партій, з представниками деяких з них нам довелося розмовляти під час перебування в Сирії в січні 2012 р. Це партії, які представляють ліберально-демократичні кола, інтереси курдської громади, лівий рух, позиціюють себе як

патріотичну опозицію. На відміну від «стамбульської», вони готові до конструктивного діалогу з владою та висувають низку вимог та пропозицій. 26 лютого 2012 р. у Сирії пройшов референдум щодо проєкту нової конституції, за схвалення якої висловилися 89,4% тих, хто проголосував [7]. У ній скасовано пункт про керівну роль Партії арабського соціалістичного відродження та присутні всі елементи демократичного державно-політичного устрою. На основі нової конституції на травень 2012 р. намічено парламентські вибори, в яких можуть взяти участь усі зареєстровані політичні партії, у тому числі закордонна опозиція (яка вже заявила про відмову). У Сирії існує масова підтримка керівництва країни з боку більшості населення. Попри всі труднощі, пов'язані з боротьбою зі збройними антиурядовими угрупованнями, у країні йде процес демократизації, в якому беруть участь основні політичні сили суспільства.

Слід зазначити, що цілі різних груп країн, які підписали Заяву щодо Сирії, сильно розходяться, а то й діаметрально протилежні. Цілями російської та китайської дипломатії є недопущення іноземної військової інтервенції, політичних вирішень конфлікту шляхом знаходження консенсусу між сирійським керівництвом та опозицією, збереження цілісності Сирії. Приблизно таку ж позицію займають Іран, Ліван, Ірак, Єгипет, Алжир, частина політичних сил Йорданії. Цілями ж провідних країн НАТО та Ізраїлю є усунення режиму Башара Асада, зміна внутрішньої та зовнішньої політики Сирії. З позицією цих країн солідаризуються Туреччина та монархії Перської затоки. Таким чином в особі Сирії буде усунено союзника Ірану та радикальних палестинських угруповань, з'являться умови для завдання військового удару по Ірану, а також послаблення впливу шиїтів у Лівані та Іраку. Саме про ці наміри свідчать результати зустрічі 1 квітня 2012 р. у Стамбулі так званих «Друзів Сирії» (країни НАТО, монархії Перської затоки, Туреччина), де було ухвалено рішення про розширення допомоги сирійській опозиції, у тому числі радикальної, та визнання Опозиційної Сирійської національної ради

«легітимним представником сирійського народу». У цій зустрічі (як і в першій зустрічі «Друзів Сирії», яка проходила в Тунісі в лютому 2012 р.) не брали участь Росія, Китай та представники сирійського керівництва.

Підбиваючи попередні підсумки «арабської весни», можна назвати кілька її варіантів. Перший – тунісько-єгипетський, коли повалення панівного режиму обумовлено внутрішніми чинниками. (Водночас туніський і єгипетський випадки мають кожен свої особливості.) Другий – лівійський, коли було військове втручання зовнішніх сил, що призвело до краху режиму і фактичного розпаду держави, що спровокувало подальше збройне протистояння різних кланово-політичних угруповань. Третій – єменський: внаслідок внутрішнього протиборства та зовнішнього тиску відбулася значна зміна балансу сил у панівній еліті, яка, проте, не призвела до політичного консенсусу та розв'язання гострих внутрішніх проблем. Четвертий – сирійський, коли головним чинником, який дестабілізує внутрішню ситуацію, стала підтримка ззовні радикальної опозиції, багато в чому сформованої також зовнішніми силами. Не зайве відзначити також п'ятий, бахрейнський варіант: тут протестні виступи були жорстко придушені за допомогою іноземного військового втручання, яке опинилося в цьому випадку, на відміну від лівійського та сирійського, на боці панівного режиму.

Соціально-економічна криза, авторитарне правління і корупція виявилися породили рух протестів у цих країнах. Достатню стійкість показали також арабські монархії. Хоча ситуацію тут, особливо у державах Перської затоки, не можна назвати стабільною.

Важливим результатом практично у всіх країнах, порушених «арабською весною», стало посилення ролі ісламу та рухів, які сповідують політичний іслам (його суннітський напрям). Причому в самих «арабських революціях» міжконфесійні та, зокрема, суннітсько-шіїтські розбіжності відігравали другорядну роль. Вони мали велике значення як зовнішній фактор. Йдеться про підтримку «революційних рухів» країнами

суннітського ісламу, насамперед монархіями Перської затоки. Така їх позиція пояснюється досить давнім протистоянням шиїтському Ірану, що особливо загострилося після ісламської революції в Ірані в 1979 р. Країни Перської затоки, часто не безпідставно, бачили в Ірані загрозу «шиїтської експансії» в їхній регіон, а також побоювалися посилення Іраку. Деякі експерти говорять про наявність планів щодо формування блоку країн з ісламсько-суннітськими режимами та відтворення таким чином якогось «суннітського халіфату» з провідною роллю Саудівської Аравії та Катару.

У Лівії та Сирії монархії Перської затоки надавали підтримку також радикальним угрупованням ісламізму, включаючи бойовиків «Аль-Каїди».

У політиці Франції спостерігається така сама парадоксальна картина. З одного боку, у Лівії Франція виступила ініціатором військової підтримки силам, які виступали проти режиму Каддафі, переважно радикальним ісламістам. Франція активно підтримує збройну опозицію в Сирії, основу якої також становлять радикальні ісламісти. З іншого боку, у Франції відбуваються терористичні акти, після яких проводяться арешти ісламістів і заявляється про «загрозу державі» з їхнього боку [8].

У цій ситуації Захід настає на ті самі «граблі», що й США у 1980-х роках. У той період, прагнучи послабити СРСР - свого стратегічного противника, США підтримували в Афганістані "Аль-Каїду" та Бен Ладена в їхній "джихаді" проти прорадянського афганського уряду та радянських військ. Однак після виведення радянських військ та перемоги «джихаду» «Аль-Каїда» та Бен Ладен оголосили США своїм головним ворогом і здійснили теракти 11 вересня 2001 р. у Нью-Йорку та Вашингтоні. Зараз провідні країни НАТО прагнуть досягнення своїх військово-політичних цілей – повалити режим у Сирії, який є союзником Ірану, завдати воєнного удару по Ірану, щоб знищити його ядерну програму, придушити рух шиїтів «Хізбалла» в Лівані, результатом чого також стане укріплення безпеки Ізраїлю. Захід, мабуть, сподівається утримати контроль над радикальними ісламістами – що є ілюзією, аналогічною надіям США утримати контроль

над Бен Ладеном в Афганістані у 1990-ті роки. Своєю чергою, Іран оголошує «арабську весну» продовженням іранської ісламської революції та налагоджує контакти з усіма ісламістськими силами, що приходять до влади (виняток – Сирія, де Іран підтримує керівництво Башара Асада).

Соціально-політичні процеси в «постреволюційних» арабських країнах перебувають у постійному розвитку і, зважаючи на все, ще далекі від завершення. Мабуть, триватимуть протистояння в Сирії, дестабілізаційні процеси в Ємені та (особливо) у Лівії та сусідніх із нею регіонах. Водночас у «арабській весні» активно намагаються брати участь у демократичних силах. Цілком можливо, що народи Тунісу та Єгипту, що звільнилися від корумпованих авторитарних режимів, зможуть побудувати демократичні держави на базі своїх історичних традицій та культурних цінностей, основною з яких є іслам. Нові політичні режими, що виникають на уламках авторитарних держав, вже не будуть однозначно прозахідними, що створить нову політичну конфігурацію на Близькому та Середньому Сході й вплине на ситуацію як у Європі, так і, певною мірою, у світі в цілому.

2.2 Роль і місце публічної дипломатії США у країнах Близького Сходу

США є найбільшою силою у світовій політиці, їх вплив тягнеться на всі регіони світу.

У Стратегії національної безпеки США йде обґрунтування необхідності ширшої участі США у розв'язанні міжнародних проблем, у підтримці міжнародної стабільності. Це виводиться із положення про те, що світ (як стан без війни чи конфлікту) – це загальна, неподільна категорія, тому глобальний світ є найважливішим національним пріоритетом США.

Наголошується, що концепція колективної безпеки, що стала атрибутом епохи біполярності, в основі якої були переважно несилкові

методи, не відповідає вимогам сучасного розвитку міжнародних відносин [11].

Стратегія національної безпеки Сполучених Штатів дозволяє проводити військові операції, які ставлять за мету усунення спроб будь-якої держави до отримання доступу до ядерної зброї та будь-яких технологій, що є порушенням Угоди про нерозповсюдження ядерної зброї. «Оголошуються допустимими та необхідними військові операції з гуманітарною метою в ході міждержавних конфліктів та в ході внутрішньодержавних конфліктів (громадянська війна), як це сталося в колишній Югославії. Визнається за можливу участь США одночасно в кількох військових операціях із забезпечення безпеки» [14].

Окрім підготовки політиків, ще однією важливою умовою проведення демократичних перетворень зсередини було навчання журналістів, які освоювали етику висвітлення політичних кампаній, вивчили англійську мову та отримали гранти на відкриття нових незалежних видань. Декілька нових видань Сполучені Штати створили в Палестині, Лівані, Йорданії, Афганістані та Марокко.

Слід також додати, що Сполучені Штати вели активну діяльність щодо розвитку підконтрольних засобів масової інформації в регіоні. Починаючи з 2002-2004 років, уряд США створив близько десяти нових радіостанцій та телеканалів. Найбільш відомі серед них - канали "Сава", "Фарда", "Вільний Ірак", "Голос Америки курдською мовою", "Мережа перських новин" та ін. Більшість з них, як видно з назв, були створені в країнах Близького Сходу. Наймасштабніший - це телеканал "Альхурра" (Ашігга), який охоплює всі країни Північної Африки та Близького Сходу. Бувши вкрай політизованим каналом, «Альхурра» зумів привернути увагу молоді за допомогою таких передач як «Година демократії», «Думки жінок» тощо.

Ще одним напрямом політики Сполучених Штатів стала підтримка руху за права жінок. США обстоювали отримання жінкою політичних та економічних прав, тобто. право на участь у політичній боротьбі та

голосуванні, а також право на створення свого бізнесу. Емансипація жінок мала призвести до зміни засад традиційного східного суспільства, де роль жінки обмежується законами ісламу. Було створено кілька спеціальних шкіл у регіоні, у яких запрошувалися представниці слабкої статі з усіх країн регіону вивчення основ проведення політичних кампаній, виборів та розвитку бізнесу. Особливою популярністю користувалися американські школи політичних технологій, створені в Катарі та Кувейті. За допомогою навчання канонам політичної боротьби деякі слухачки шкіл стали членами парламенту Йорданії, Оману, Туреччини, Кувейту, Бахрейну та Іраку. Різні проекти були спрямовані на отримання жінками знань у сфері приватного підприємництва [42].

У 2009-2010 роках. у мережі Інтернет було створено американський проєкт під назвою The Online Activism Institute для жінок Єгипту, які виявили бажання займатися активною політичною боротьбою. Сайт проєкту забезпечив дистанційне навчання близько 50 осіб віком від 18 до 50 років. У 2009 р. у Марокко було навчено близько 4 000 жінок, які брали участь у місцевих виборах. Це навчання сприяло з того що жінки зуміли отримати 12% місць у муніципальних органах влади. Примітно, що за підсумками виборів до Установчих зборів у Тунісі у 2011 році жінки отримали 27% місць, два міністерські портфелі та посаду державного секретаря. Найбільша кількість жінок парламентаріїв зараз у Тунісі, Марокко та Йорданії. Слід також зазначити, що жінки відіграли важливу роль у здійсненні революцій в арабському світі. Жінки в Лівії, Тунісі та Єгипті виходили на вулиці, організовували демонстрації та маніфестації, вони вимагали розширення як політичних, так і економічних прав жінок. Сама можливість таких демонстрацій свідчить про зміну ставлення жінок до світу в арабському світі, відмовившись від традиційного ісламського підходу. Безперечно, Сполучені Штати сприяли появі таких тенденцій.

Наступним аспектом зовнішньої політики Сполучених Штатів стала підтримка профспілкових рухів на Близькому Сході та Північній Африці. За

кілька років американському уряду вдалося створити масштабну мережу неурядових організацій, які стали центрами тяжіння для тих громадян, які борються за демократизацію політичних режимів. У Тунісі, Єгипті та Марокко, наприклад, було створено так званий Центр Солідарності для об'єднання робітників та розвитку профспілкового руху. Центр об'єднав навколо себе кілька тисяч робітників, що могло сприяти демонстраціям робітників, які прокотилися в Єгипті та деяких інших країнах за кілька років до грудня 2010 та січня 2011 року.

Багато експертів у США зазначають, що програма під назвою «Ініціатива підтримки партнерства на Близькому Сході» створила «мережу арабських захисників демократії та активістів, що складається з тих, хто вітає допомогу з боку Американської демократії та просуває позитивний образ демократії США серед місцевого населення» [53].

Акцент робиться на чотирьох напрямках американської політики просування демократії та ринкової економіки:

- зміцнити спільноту країн із ринковою економікою;
- заохочувати та зміцнювати нові демократії та суспільства з ринковою економікою там, де для цього є можливості;
- боротися з агресією та підтримувати лібералізацію країн, ворожих до демократії;
- підтримувати розвиток демократії та ринкової економіки в регіонах, які викликають найбільшу тривогу [15].

Основним стратегічним завданням оголошується збереження переваги у всіх сферах - дипломатичної, технологічної, індустріальної та військової захисту інтересів США.

Дж. Айкенберрі, який постійно звертається до глобальної стратегії США, вважає, що створення нової системи безпеки з опорою на НАТО зображає прагнення розширити межі ліберального демократичного порядку. На думку цього вченого, Сполучені Штати мають повне право очолити процес створення нового світового порядку з опорою на провідну

міжнародну структуру - НАТО, оскільки завдяки зусиллям США було покладено край холодній війні.

Формально декларується готовність США до консультацій зі своїми союзниками щодо НАТО та за його межами для ухвалення рішення щодо конкретних політичних, економічних та військових акцій. Фактично ж виходить, що США залишають за собою право одноосібного ухвалення рішення та проведення тієї чи іншої акції без згоди інших держав. Мається на увазі гнучкість при просуванні інтересів США, жорсткість, коли йдеться про дотримання та захист інтересів країни та зобов'язань перед союзниками. Допускається використання військової сили для виконання завдань зовнішньої політики США: захисту життєво важливих інтересів країни, захисту та просування демократії у світі, боротьби з міжнародним тероризмом і поширенням зброї масової поразки, при врегулюванні конфліктів [28].

Так саме Північноатлантичний альянс є основною силою, яку використовують американці для досягнення своєї зовнішньополітичної мети – побудова демократії та боротьба з глобальними загрозами тероризму та ядерної зброї. Такі методи вже були використані в Афганістані та Іраку. В останні роки особлива увага США перемикнулася на Іран.

Основною метою всієї політики Сполучених Штатів є формування та обґрунтування її панівного становища як у системі міжнародних відносин загалом, так і при формуванні нового світового порядку, що відбувається нині.

У зовнішній політиці США особливе місце посідають гуманітарні інтервенції, які є одним із ключових інструментів реалізації геополітичних інтересів США на сучасному етапі.

Особливої актуальності гуманітарні інтервенції та їхнє правове регламентування набули починаючи з 90-х років ХХ століття, коли стався розпад біполярної системи. До цього їх застосування обмежувалося небезпекою ескалації конфліктів та розколом світової спільноти на два

табори (прихильників одного з двох найважливіших акторів). Тому якщо в період холодної війни багато конфліктів ще стримувалися, то з кінця ХХ століття вони перейшли у відкриту фазу. Крім того, досягненням сучасного етапу розвитку став розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, які дозволяють засобам масової інформації оперативно поширювати інформацію про гуманітарні кризи, що впливає на громадську думку у демократичних державах [33].

Ці фактори всі разом спровокували зростання попиту на гуманітарні інтервенції. Але слід зазначити, що саме використання інструменту гуманітарної інтервенції в менш стабільних міжнародних умовах потребує вирішення цілого комплексу питань морального, політичного та правового характеру.

Можливості використання гуманітарної інтервенції розділили світову спільноту на два табори – прихильників та противників. Противники цього інструменту або антиінтервенціоналісти говорять про те, що суб'єкти гуманітарних інтервенцій діють небезкорисливо – вони переслідують свої власні національні інтереси. Крім того, вони стверджують, що це ставить під сумнів головний принцип гуманітарного втручання, а саме «принцип добрих намірів». Дотримання національного інтересу третьої сторони підвищує ймовірність того, що конфлікт надалі буде лише посилений, це дуже добре видно на прикладі гуманітарних інтервенцій НАТО в Афганістані, Іраку та Лівії. Подібне тлумачення показує, що третя держава може включитися у конфлікт лише на користь «правої справи». Але цей підхід підлягає активній критиці за використання в міжнародній політиці моралі міжлюдських відносин, без огляду на відповідальність лідерів країни перед її населенням.

Крім того, в науковій спільноті можна знайти гнучкіше тлумачення «принципу добрих намірів». У цьому випадку стверджується, що неможливо гарантувати добрі наміри всіх акторів, тому допускається, що серед безлічі цілей, поставлених на чільне місце при прийнятті рішення про початок війни, принцип правої справи буде ключовим, але також потрібно, щоб не було

поганих намірів або як мінімум вони не повинні превалювати. Таке тлумачення близьке до теорії політичного реалізму.

Другий табір – прихильників гуманітарної інтервенції – використовує як компроміс різні системи обмежень для суб'єктів інтервенції, які стосуються таких питань як право на висування ініціативи про інтервенцію, склад цих суб'єктів, а також регламентація їх дій [39].

Позиції дослідників можна поділити на три групи відповідно до принципу ініціювання гуманітарної інтервенції. Перша група говорить про виняткові права при ухваленні рішення про інтервенцію в руках Ради Безпеки ООН. Друга група вважає, що Рада Безпеки ООН має переважне право прийняття такого рішення, проте деякі ситуації можуть допускати ініціювання гуманітарної інтервенції регіональними організаціями (наприклад, ОАД, ОБСЄ тощо). Третя група дослідників висловлюється за можливість ухвалення аналогічних рішень суверенними державами.

Проблематика дотримання національних інтересів у контексті проведення гуманітарної інтервенції сьогодні є особливо актуальною в контексті домінування Сполучених Штатів на світовій арені. По суті ця країна має становище гегемона, досвід демонструє те, що США можуть здійснювати інтервенції практично без урахування думки всього світової спільноти. У такому контексті йдеться не просто про національні інтереси однієї взятої країни, а про інтереси гегемона. Коли держава-гегемон втручається у якийсь локальний конфлікт, вона в такий спосіб надає йому особливої значущості у тих міжнародних відносинах і цим залучає у конфлікт міжнародні сили, які б і не були залучені, якби у конфлікт втрутилася якась інша держава.

Той факт, що США активно беруть участь у міжнародних операціях, ще більше провокує дискусії щодо можливості використання інструменту гуманітарних інтервенцій. Виходить, що підтримка інтервенції США та їхніх союзників говорить про підтримку зовнішньополітичної доктрини США, тоді як протистояння американським діям трактується як відмова від ідеї гуманітарної інтервенції або її серйозне обмеження.

Зокрема, негативне ставлення до гуманітарних інтервенцій можна зустріти у лавах китайських дослідників. Інтереси захисту прав людини в такому контексті сприймаються лише як прикриття для втручання у справи країн, що розвиваються, і порушення їх суверенітету для реалізації власних стратегічних інтересів. За такого ракурсу, на проблему гуманітарних інтервенцій, вони переміщуються в геополітичну сферу замість моральної та юридичної областей [12].

Переслідування національного інтересу учасників інтервенції також посилює проблему вибірковості у виборі об'єкта інтервенції: гуманітарна інтервенція застосовується не в кожному випадку, в якому має застосовуватися, а лише в тому випадку, який відповідає інтересам країн, що виробляють інтервенцію. З одного боку, національний інтерес може мати позитивне значення, оскільки найчастіше саме він змушує третю сторону звернути увагу на ситуацію, яка потребує втручання. Дотримання національного інтересу є важливим для демократичних урядів, що знаходяться в залежності від громадської думки. З іншого боку, критерії застосування гуманітарної інтервенції спотворюються, якщо у значній кількості випадків визначаються одним або декількома учасниками міжнародних відносин. Інтервенція стає інструментом зовнішньої політики цього актора чи акторів і знову ж таки негативно сприймається їх противниками. Крім того, якщо основні права людини, такі як право на життя, поділяються переважною кількістю міжнародних акторів, то індивідуальні критерії, такі як демократія та ринкова економіка, визнаються не всіма.

Майкл Волцер закликає утримуватися від гуманітарної інтервенції для боротьби з авторитарними режимами виключно з метою встановлення кращого політичного режиму.

У ході гуманітарної інтервенції створюється небезпечна ситуація утиску національного суверенітету однієї держави іншими, які мають власний національний інтерес.

На основі аналізу проведених гуманітарних інтервенцій НАТО за участю США (у Югославії в 1999 році, в Афганістані у 2001 році, в Іраку у 2003 році, в Лівії у 2011 році), можна зробити висновок про те, що цей інструмент врегулювання конфліктів став одним з основних для реалізації американських зовнішньополітичних цілей на євразійському та африканському континентах. Усі проведені гуманітарні інтервенції з самого початку мали своїх супротивників. Тому гуманітарні інтервенції за сучасних умов стають інструментом досягнення зовнішньополітичних інтересів лише окремих держав, наприклад США. Американське керівництво застосовує індивідуальні критерії при ухваленні рішення про гуманітарну інтервенцію: доктрина поширення демократії приймається не всіма учасниками міжнародних відносин, зокрема вона викликає відкрите неприйняття в недемократичних країнах. У цьому дуже важливо, щоб гуманітарна інтервенція не використовувалася для боротьби з неугодами політичними режимами, інакше сенс гуманітарної діяльності спотворюється [10].

Якщо говорити про останню гуманітарну інтервенцію НАТО і США, то можна сказати, що зосередження командних функцій інтервенції до Лівії в руках НАТО разом із рішенням президента США Б. Обама дозволили проведення в Лівії спеціальних операцій силами американських спецслужб призвело до переходу лівійської кризи до принципово нової стадії – насильницької зміни державного устрою суверенної країни-члена ООН у вигляді збройних дій ззовні. За такої постановки проблеми постає питання порушення норм і правил міжнародного права, і навіть стабільності самої системи міжнародних відносин.

Таким чином, Сполучені Штати активно просували проекти навчання молоді, дітей, підтримували діяльність профспілкових рухів та рухів за права жінок. Слід погодитися з Н. Цветковою, що «публічна дипломатія не ставила за мету здійснення революцій в арабському світі, але вони стали незапланованим продуктом публічної дипломатії США та популярності мережевого спілкування». Дані програми створили цілий прошарок арабської

молоді, орієнтованої на демократичні цінності. Сполученим Штатам вдалося створити та підтримати цілу низку опозиційних демократичних рухів, зокрема, «Рух 6 квітня» в Єгипті. Крім того, велася активна політика щодо поширення нових ЗМІ на Близькому Сході. Дані проєкти сприяли поширенню демократичних настроїв у суспільстві, що, безсумнівно, вплинуло на зростання політичної активності на Близькому Сході, що стало однією з основних причин хвилі виступів у країнах регіону.

2.3 Інформаційні технології, як засіб інформаційно-пропагандистського ініціювання силових кампаній у Єгипті, Лівії, Сирії, Ємені

Особливістю подій «Арабської весни» стало використання інформаційних технологій як важливий інструмент передачі інформації, мобілізації громадян, управління протестними групами. Характерними рисами революційних подій можна назвати: використання методів мережевого управління внутрішнім конфліктом; відсутність яскраво вираженого лідера протестних рухів при організованому характері останніх; використання методів інформаційно-психологічного впливу при доведенні до кінцевих споживачів інформації, яка може бути протилежною до реальної, при створенні стійкого образу дійсності, що відбувається в медійному просторі. На думку завідувача Центру глобальних і стратегічних досліджень Інституту Африки РАН, доктора економічних наук, Л.Л. Фітуні, подібні методи вже були відпрацьовані раніше під час війни в Іраку і під час подій у Південній Осетії [8].

Дослідник виділяє такі особливості: 1. Організація акцій протесту через групи у соціальних мережах. 2. Поширення інформації про акції протесту, що готуються, за допомогою SMS повідомлень. 3. Поширення інформації про акції протесту, що готуються, серед парафіян мечетей. 4. Організація «днів гніву» після п'ятничних молитов. 5. Збір невеликих за кількістю груп маніфестантів у різних частинах міста та їх подальша

концентрація на центральних вулицях та площах міст у багатотисячний натовп. 6. Наявність підготовлених засобів наочної агітації (транспарантів із гаслами та зображеннями вищого керівництва країн; у Лівії – прапорів колишнього режиму) [23].

Основна роль пропагандистської війни відводиться супутниковому телебаченню, що створює стереотипи й впроваджує в масове свідомість. Провідне місце у цьому відношенні належить «Аль-Джазіре» та «Аль-Арабії», передачі яких арабською та англійською мовами, покликані породити симпатії до повсталих, стали найважливішим джерелом інформації як для арабських країн, так і для західного світу. Емоційний вплив на читача посилюється як за допомогою текстових матеріалів, так і за допомогою публікації фотографій, на яких присутні тіла загиблих і поранених. Альтернативної точки зору на події не надається, при цьому аргументація не відрізняється різноманітністю: вина за те, що відбувається, покладається особисто на главу держави, а також на представників урядових військ та сил безпеки. Говорячи також про інформаційну складову, слід зазначити роль Катару у лівійських подіях. Саме телеканал «Аль-Джазіра» став основним центром прозахідної пропаганди в арабському світі під час конфлікту. Слід зазначити, що катарці серйозно займалися пропагандистською підтримкою лівійських повстанців; зокрема, єдиний центр з прийому, підготовки та передачі телевізійних репортажів через супутникові антени в Бенгазі був організований саме катарцями в рекордно короткі терміни. Слід зазначити, що неофіційна лінія "Аль-Джазіри" – це інформаційна підтримка руху "Братів-мусульман", які значно посилили свій вплив у Єгипті, Лівії та виступають в авангарді сирійської революції. Саме тому замовчувалися події «арабської весни» у Бахреїні, де повстання розчавили саудівськими танками, а також у Катарі. З цієї ж причини про повстання шиїтів у Бахреїні та Омані "Аль-Арабія" практично не згадувала.

«Арабська весна» спровокувала такий рідкісний феномен, як селективний зір, що насправді означає зосередження уваги на одній події та

повне ігнорування іншого. Багато репортажів складаються на основі аматорських відеозаписів та інтерв'ю з невідомими очевидцями подій, які потім ніде не підтверджуються [40].

Ефективність ТБ визначається, по-перше, його широким поширенням і, по-друге, впливом зорового ряду, який нав'язує глядачеві «картинку», не залишаючи часу для аналізу інформації, що на нього валиться. З огляду на це можна лише погодитися з думкою професора Бамбергського університету О.Юнгера, що «якщо соціальні мережі мобілізували людей на протестні дії та вихід на вулиці, то справжніми структурами, які рухали ці революції стали саме супутникові електронні ЗМІ». Привертає до себе увагу, що багато репортажів про кровопролиття в Сирії, які набули широкого резонансу, були трансльовані напередодні або під час засідань Ради безпеки ООН, Генеральної асамблеї ООН або засідань Ради з прав людини з метою розгляду сирійського питання, що, ймовірно, було зроблено для тиску на міжнародне товариство під час прийняття важливих політичних рішень щодо сирійської проблеми (прикладом цього можуть бути репортажі про різанину в селі Кубейр 06.червня 2012 р. напередодні засідання РБ ООН та про різанину в селі Хула 25 травня 2012 р. напередодні посланця ООН, наміченого на 29 травня 2012 р.).

Крім цього, саме супутникові канали, так поширені на Близькому Сході, стали джерелом відносної депривації населення арабських країн. Трансльовані передачі впроваджували у суспільну свідомість уявлення про розкішне життя населення країн. Як результат, у багатомільйонних мас молоді, яка порівнювала власну бідність із процвітаням західних держав, виник розрив між очікуваннями добробуту та дійсністю, що багато в чому і спричинило масові протести на ґрунті появи відносної депривації. Мова йдеться про ситуацію коли відбувається зміна ціннісних очікувань при тому, що можливості їх реалізації залишаються незмінними [31, 34].

Слід підкреслити, що однією з особливостей перебігу революційних подій стала найважливіша роль дезінформації, що розповсюджується

супутниковими телеканалами. А. Б. Подцероб дійшов висновку у тому, що це дезінформаційні кампанії будуються за одним зразком. Повідомлення про масові мирні демонстрації, які нещадно пригнічуються режимом, поєднуються з твердженнями про тріумфальний вступ «революціонерів» у ті чи інші міста, про перехід на їх бік частин і підрозділів урядових військ і про втечу з країни «кривавого диктатора, що готується (або вже сталося)». Одночасно маніфестації на підтримку режиму подаються як демонстрації протесту проти політики влади. По телебаченню та Інтернету поширювались фейки, наприклад про взяття повстанцям на ранніх стадіях конфлікту. Метою цих акцій було створення впевненості у приреченості становища арабських лідерів та успіхів революції. Також під час подій у Лівії через ізраїльські та російські ЗМІ було здійснено вкидання дезінформації про полон трьох синів Каддафі, відео арешту Сейфа аль-Ісламі та аудіо-фальшивка інтерв'ю Мухаммада Каддафі, вбивства Хаміса Каддафі та начальника лівійської розвідки. під час штурму Триполі, застосовувалося підключення до гучномовців кількох мечетей магнітофонів із записами шуму міських боїв, і під час вечірньої молитви трансливало це у ряді районів Триполі. Крім того, зазначається використання традиційних методів інформаційної війни. Зокрема, газета Лівія аль-яум повідомляє, що з літаків НАТО неодноразово скидалися листівки. Вони містили попередження, адресовані цивільному населенню, в яких настійно рекомендувалося не наближатися до тих чи інших стратегічних об'єктів інфраструктури Лівії з метою безпеки, оскільки сили НАТО будуть завдавати ударів. Особливу роль в інформаційному впливі, безумовно, відіграли західні телеканали, які надавали інформаційну підтримку повстанцям та силам НАТО. Листівки скидалися й урядами держав, де спалахнули повстання, наприклад, у Сирії.

Говорячи про мережеві методи, слід зазначити, що мережа характеризується горизонтальною структурою, тому комунікація здійснюється по лінії вертикальних зв'язків рівноправних учасників при їх

взаємодії один з одним. Л.Л. Фітуні говорить про три елементи мережевого соціального руху: 1) загальний комунікативний простір; 2) єдина ідея; 3) пов'язаність та формальна рівність учасників [28].

«Твіттерні революції» перетворили мережеві технології на головний інструмент антиурядової мобілізації мас. І, що характерно, не тільки в країнах, що розвиваються, з «деспотичними режимами». Використовуються вони у боротьбі з ліберальними західними урядами, як це було, наприклад, під час серпневих заворушень у Великій Британії.

За допомогою такого роду мереж останнім часом здійснюється організація «розумних натовпів», що хаотично, але при цьому керовано з'являються в будь-якому місці, здійснюють політичні, а скоріше силові акції й миттєво розсіюються. Можливості державних структур щодо запобігання та припинення такого роду виступів значною мірою відсутні, або відстають у своєму технічному оснащенні.

На думку аналітиків, соціальні мережі активно використовують спецслужби низки провідних держав з метою інформаційного впливу на користувачів практично в усіх державах світу. З матеріалів газети The Guardian, впливає, що в Сполучених Штатах нині реалізується програма інформаційного впливу з використанням соціальних мереж Twitter і Facebook. Центр управління програмою розташовується на базі ВПС США "Макдилл" у штаті Флорида. У ньому працюють 50 операторів, кожен з яких займається до 10 «агентів впливу», що знаходяться в різних країнах світу і ведуть інформаційну війну за всіма правилами політичних технологій. Спілкування ведеться лише мовами тих країн, які становлять інтерес для Вашингтона з погляду на їхню суспільну стабільність. Очевидно, що уряд не в змозі впоратися з мережевою опозицією, що змушує його вдаватися до репресій, які незмінно будуть інтерпретовані як війна проти власного народу і за якими йтиме негайна реакція міжнародного товариства.

Експерти вважають, що застосування мережевих технологій маніпуляції громадськими рухами потребує тривалої підготовки, створення

мережі первинних осередків опозиційних сил, що найзручніше здійснити за допомогою організацій громадянського суспільства, які спираються на допомогу закордонних спонсорів та гроші іноземних фондів.

В умовах масштабного поширення мережі Інтернет та соціальних мереж, Сполучені штати не могли не скористатися цим інструментом для посилення свого впливу в регіоні [54].

Створення протестного руху в мережі Інтернет є одним із прикладів того, як може уряд швидко і дуже ефективно створювати та об'єднувати різні групи дисидентів та активної молоді у віртуальному просторі. Створення американського дослідницького центру у 2007 р. з вивчення блогосфери у закордонних країнах, а особливо в арабському світі, дозволило знайти та підтримати демократичні настрої у країнах арабського світу. Ця інформація дозволяє впливати на опозиційні настрої та розвивати дисидентський рух через Інтернет.

Навесні 2010 р. уряд США спільно з Національним демократичним інститутом зібрали 31 активіста з таких країн як Алжир, Туніс, Лівія та Марокко, щоб навчити їх активному використанню електронної пошти, сайтів, блогів та мікроблогів, мобільних телефонів та соціальних мереж для поширення інформації, петицій та звернень серед громадян своїх країн. І цього ж періоду, навесні 2010 р., американський уряд запросив найактивніших представників мережевого дисидентства на конференцію (Conference on Cyber Dissidents: Global Success and Challenges), що відбулася в Інституті Дж. Буша в штаті Техас. Тут зібралися блогери, які виступають проти дій своїх урядів у галузі прав людини, свободи преси та Інтернету. США від імені відділу з публічної дипломатії Держдепартаменту, керівників фонду «Фрідом Хаус» [13].

У грудні 2010 р. та у лютому 2011 р. р. були проведені подібні навчальні семінари у Сполучених Штатах, у яких брали участь представники арабських неурядових організацій. Держдепартамент наголосив на тому, що соціальні мережі, блоги та їхні користувачі є

основними платформами для протестного руху. Також уряд США проводив навчання жінок Алжиру, Єгипту, Йорданії, Лівану та Марокко у сфері використання інформаційних технологій.

У січні 2011 р. Держдепартамент ініціював пакет грантів для американських університетів та закордонних неурядових організацій у всіх країнах Близького Сходу та Північної Африки у галузі створення та розповсюдження комп'ютерних програм. Подібне програмне забезпечення буде здатне подолати інтернет-цензуру та забезпечити безпеку для користувачів мобільних телефонів.

Подібна діяльність Сполучених Штатів у соціальних мережах сприяла мобілізації активних протестувальників у Єгипті, Тунісі, Лівії та інших країнах [22].

При цьому було б помилково вважати, що інформаційні технології під час революційних подій були використані лише з одного боку, сторони опозиції за активної підтримки Білого дому. У Сирії прикладом цього можуть бути дії сирійської Інтернет-групи, яка виступає на підтримку чинного режиму - Сирійської Електронної Армії. У Лівії для протидії дезінформації також дуже ефективними виявились дії мережевих волонтерів-добровольців, які в режимі реального часу вони розкрили практично всі фальшивки. Якщо говорити про протидію дезінформації на державному рівні, то окрім репортажів місцевого телебачення в Лівії застосовували СМС-розсилку на мобільні телефони громадян з викриттям ошуканців, особливо це було ефективно після того, як бомбардування коаліції вивели з ладу теле- та радіоцентр. У Сирії були використані більш класичні методи - розкидання листівок над територією країни, а також офіційні листи міністерства інформації з викриттями [22].

Таким чином, можна зробити висновок про те, що особливостями використання інформаційних технологій під час подій «арабської весни» стали використання методів мережевого управління, відсутність яскраво вираженого лідера опозиції, використання методів інформаційно-

психологічного впливу, а також дезінформації. Сполучені штати активно використовували Інтернет та соціальні мережі для поширення свого впливу та покращення іміджу держави в арабському світі.

Однак не слід переоцінювати роль інформаційних технологій, адже в Єгипті доступ до Інтернету з особистих комп'ютерів має 24% населення, а в Лівії – 6%, хоча більшість користувачів, звичайно, молодь, тобто – найактивніше населення. Безсумнівно, Інтернет сприяв швидкому поширенню інформації та пропаганді серед користувачів, а поширення соціальних мереж сприяло покращенню координації дій демонстрантів, через які поширювалися відомості про місця збору, маршрути руху та тактику дій опозиціонерів. Набагато важливішу роль відіграли традиційні джерела інформації – проповіді під час п'ятничної молитви, а також супутникові телеканали, які стали важливим фактором у появі ефекту відносної депривації, і як наслідок поширення протестних рухів.

РОЗДІЛ 3 ВИРІШЕННЯ КРИЗИ І НАСЛІДКИ «АРАБСЬКОЇ ВЕСНИ» У ЄГИПТІ, ЛІВІЇ, СИРІЇ, ЄМЕНІ

3.1 Особливості застосування силових методів для вирішення кризи державної влади в Єгипті Лівії, Сирії, Ємені

Країнами, де повною мірою були застосовані силові методи ведення революційної боротьби в державах, що розглядаються, стали Лівія і Сирія. У Єгипті силові методи практично не застосовувалися. Після революції в Лівії низка експертів пояснювала перемогу опозиції значною підтримкою лівійських повстанців силами НАТО та їх союзників на Близькому Сході.

В даний час можна стверджувати, що основним напрямом дій Заходу, крім інформаційної пропаганди, в ході подій у Лівії стало пряме військове втручання. При цьому ряд експертів вважають, що застосування силового впливу, і, зокрема, військово-повітряної компоненти, було недостатньо ефективним. Вказуючи на надмірно затягнутий процес обробки одержуваних розвідданих, коли від моменту отримання інформації та її обробки до прийняття рішення про завдання авіаудару було задіяно більше п'яти інстанцій.

Говорячи про військову складову, слід згадати, що за даними Пентагону, до середини літа 2011 року сили Каддафі зберігали до 60% свого військового потенціалу. І це сталося після того, як авіація НАТО відпрацювала понад 70% всього часу своїм залученням. Це свідчить про недостатню ефективність тактики сил НАТО. Незважаючи на заяви Держдепартаменту, професор Техаського університету О. Куперман робить однозначний висновок про те, що удари коаліції були спрямовані на повалення Каддафі. Так, сили Альянсу завдавали ударів по відступаючих загонах лівійської армії, які, крім того, були далеко від місць проживання цивільного населення і не становили для нього жодної загрози. У той же час натовське бомбардування зазнали підрозділи військ Каддафі, розміщені в його рідному місті Сирт, населення якого повністю підтримувало уряд, а отже, не було під загрозою з боку його армії;

замість того, щоб домагатися припинення вогню, НАТО та його союзники надавали допомогу повстанцям, які відкинули мирний шлях урегулювання конфлікту (в принципі), зосередившись на поваленні режиму Каддафі.

Іншим характерним моментом бойових дій у Лівії є масштабне апробування технологій військово-промислового комплексу країн НАТО.

Ще однією особливістю Лівійської революції є участь сил спеціального призначення. За повідомленнями ЗМІ Лівії до початку офіційної операції сил НАТО в Лівії, американські та британські військові радники та підрозділи спецназу висадилися з американських, англійських та французьких кораблів та підводних човнів поблизу лівійських портів Бенгазі та Тобрук. Завдання цих підрозділів полягало в Лівії протягом останніх днів розпочали активну фазу дій у Тріполі та інших містах, щоб сприяти просуванню повстанців. Британські «спецназівці» сприяли повстанським осередкам, допомагаючи їм краще організуватися для проведення операцій. «Спецназ» також забезпечував військові літаки даними про цілі для завдання ударів і проводив розвідувальні операції в Тріполі.

Щодо інших країн, то перед початком штурму Тріполі бійці катарського «спецназу» також навчали лівійських повстанців веденню бойових дій. Штурм урядового комплексу лівійськими повстанцями очолювали військовослужбовці спецназу ОАЕ та Катару [38].

Перед штурмом Тріполі була проведена підготовка технологіями ведення повстанської боротьби за допомогою підрозділів сил спецоперацій із Великобританії, Франції, Катару та Об'єднаних Арабських Еміратів. Військовослужбовці «SAS» та оперативники «MI-6» надавали допомогу радникам командирам формувань з планування їх дій у Тріполі. Також англійці передавали повстанцям важливу розвідувальну інформацію про розташування сил М. Каддафі у районі столиці.

Британська преса, посилаючись на свої джерела у військовому відомстві, написала, що англійські військові брали участь у штурмі Тріполі, причому як ветерани Афганістану та Іраку, які перейшли у приватні військові компанії,

так і кадрові спецназівці, які перебувають на дійсній військовій службі. Особовий склад 22-го полку «SAS», спрямований до Лівії, надавав допомогу повстанцям у плануванні та проведенні штурму Тріполі. Сили спеціального призначення здійснювали допомогу у наведенні авіаударів на стратегічно важливих напрямках [44].

Про присутність у Лівії підрозділів сил спецоперацій із різних країн досить відомо з лютого 2011 року. Ще до початку коаліційної операції спецназівці допомагали організувати евакуацію іноземців із лівійських міст.

Сполучені Штати та інші країни НАТО, відповідальні за підготовку та проведення операції, на всіх рівнях були зобов'язані готувати та проводити спеціальні операції для досягнення спільних цілей операції.

У ході операції сил НАТО французи та британці взяли на себе безпосередню участь в оперативних заходах на лівійській території, а американці спеціалізувалися переважно на отриманні розвідувальної інформації з технічних каналів зв'язку.

У цьому контексті вважаємо за необхідне позначити основні напрями тактики воєнних дій у Лівії. Очевидно, що з точки зору оснащення озброєнням і військовою технікою, а також з точки зору підготовки особового складу, сили Каддафі мали значну перевагу перед повстанцями. Однак початкова тактика дій урядових сил не принесла відчутних успіхів, оскільки була заснована на застосуванні стандартної тактики ведення бойових дій із застосуванням важкого озброєння. Неefективність обраних методів ведення війни пояснюється тим, що важке озброєння, зокрема танки, є дуже вразливим до ударів повітряного супротивника. У зв'язку з цим авіаударами НАТО було знищено велику кількість танків урядових сил, особливо на першому етапі ведення бойових дій. Повстанці ж були позбавлені важкого озброєння, а особовий склад не мав необхідних знань ведення бою [52].

Слід зазначити той факт, що у Лівії більшість мешканців мали стрілецьку зброю. Це як менталітетом місцевого населення (особливо берберських племен), і політикою самої держави. Оборонна стратегія Лівії

була заснована на тому, що через невелику чисельність населення і велику протяжність кордонів, ведення довгострокових бойових дій неможливе, тому наголос було зроблено на тактику «ополчення». У разі затяжних бойових дій прості лівійці, достатньо забезпечені стрілецькою зброєю, могли вступити в бій для захисту своєї держави.

Програючи в озброєнні і не маючи достатнього досвіду ведення війни, лівійські повстанці почали використовувати тактику партизанської війни та ведення диверсійних дій. Підготовка повстанців велася у численних таборах, розкиданих по всій країні, одним із найбільших з яких був у Бенгазі. Там під керівництвом як іноземних інструкторів, так і досвідчених лівійців-ветеранів бойових дій чи перебіжчиків з армії Каддафі повстанці проходили необхідну підготовку. Ядром військ повстанців стали близько 1000 військовослужбовців лівійської армії, які перейшли на бік опозиції.

Важливим є й той факт, що англо-французькій коаліції за підтримки США фактично вдалося повністю порушити управління та зв'язок сил Каддафі, які були змушені використовувати цивільні незахищені лінії зв'язку. Це значно послабило взаємодію військ.

Недоліки озброєння поповнювалися рахунок поставок, організованих зусиллями західної коаліції, посередником у яких часто виступав Катар.

Проте й самі повстанці виявили винахідливість – із підручних матеріалів вони конструювали мисливські рушниці, збирали пістолети. Репортаж газети «Лібія аль-яум» говорить про неймовірну винахідливість революціонерів. Наприклад, вони просочували килими бензином, кидали їх під танки, і коли килими намотувалися на гусениці, повстанці підпалювали їх, використовуючи пляшки із запальною сумішшю. Іншою новинкою стало використання повністю броньованих китайських пікапів. На ґрати радіаторів джипів встановлювалися сталеві листи, які захищали від куль і могли використовуватися як тарани. Слід зазначити, що найвигіднішим методом ведення бойових дій стало застосування маневрених пікапів, у яких встановлювалося різне озброєння. Надалі повстанці використовували

артилерію та техніку, захоплену під час боїв [63].

Проте урядові сили Каддафі швидко зрозуміли свої помилки та швидко змінили тактику своїх дій, пересівши на такі ж легкі та маневрені пікапи, на яких встановлювалися кулемети, зенітні кулемети та навіть встановлення залпового вогню. Це значно ускладнило розпізнавання цілей для авіації сил НАТО, оскільки техніка стала ідентичною. Ці вантажівки менш потужні, ніж танки. Крім того, вони маневреніші і на них легше здійснювати контрнаступ. Особливою перевагою Каддафі було використання підземних тунелів та переходів, проритих у низці міст, насамперед, у Тріполі, для непомітного переміщення. Саме завдяки цим тунелям Каддафі було неможливо виявити у місті, незважаючи на бомбардування НАТО. Більшість важкої бойової техніки полковнику Каддафі вдалося вберегти від бомбардувань, заздалегідь сховавши її в гігантських підземних лабіринтах.

Цікавим фактом стала тактика війни, яка зводилася до раптової появи, завдання удару і швидкого відступу за відсутності певної лінії фронту.

Також специфічними умовами війни була відсутність фронту та тилу, маскування під ополчення для максимального наближення до супротивника, знищення заправних станцій, диверсійні дії, оборона оаз, обмеження поставок військового спорядження, боєприпасів та пального для формувань опозиціонерів, знищення вантажів на кордоні з Туні. Середньостатистичне бойове зіткнення в Лівії було битвою силами двох-трьох армійських рот, максимум батальйону [22].

Розглянемо тактику силової боротьби у Сирії. До осені 2014 р. військова протидія в цій країні обмежувалася протистоянням збройних сил Сирії та незаконних збройних формувань (НЗФ), що діють по всій країні. Спочатку Збройні сили Сирії були орієнтовані на ведення бойових дій проти ймовірного супротивника (Ізраїлю) і не були підготовлені до виконання бойових завдань у рамках контртерористичної операції всередині країни.

Добре організована та контрольована з-за кордону терористична діяльність у Сирії охопила практично всю територію країни (провінції Дамаск,

Алеппо, Хомс, Дейр-Ез-Зор, Хасеке, Ракка).

З метою протидії НЗФ було створено різноманітні оперативно-тактичні угруповання збройних сил, які завдяки системі блокпостів та опорних пунктів забезпечують контроль над своїми зонами відповідальності. При цьому слід зазначити, що потенційна загроза з боку Ізраїлю не втратила для Сирії своєї актуальності, у зв'язку з чим військове керівництво країни змушене зберігати значну частину бойового потенціалу збройних сил на ізраїльському напрямку.

Таким чином, недостатня стійкість управління з'єднаннями та частинами збройних сил, зниження рівня морально-психологічного стану військовослужбовців та матеріально-технічного забезпечення значно погіршили боєдатність військових формувань. Через зазначені обставини військовому керівництву Сирії не вдалося в повній період «арабської весни» зусиль одному з напрямів із створенням єдиного фронту боротьби з НЗФ.

Планування та організація бойових дій усередині країни з урахуванням зовнішньої загрози призвело до ведення, дій переважно оборонного характеру з опорою на розгалужену систему блокпостів, що не дозволяє ефективно здійснювати маневр наявними силами та засобами з метою остаточного та повного знищення НЗФ [29].

З вересня 2014 р. ситуація в Сирії загострилася початком операції коаліційних сил на чолі зі США щодо завдання авіаударів за позиціями бойовиків Ісламської держави в Сирії.

Революційні події у 2011-2012 р.р. на Близькому Сході та в Північній Африці характеризуються великою участю збройних формувань, що значно впливають на дестабілізацію обстановки в регіоні. До основних напрямів їхньої діяльності в період «арабської весни», слід віднести: використання найманців у регіоні; діяльності екстремістських груп; проведення диверсійних операцій, терористичних актів.

Іншою складовою військової діяльності у регіоні став факт роботи найманих угруповань. У світі зростаюча роль найманців, особливо в нестабільних регіонах. В таких країнах, як Лівія та Сирія, де неодноразово

було зафіксовано факти використання найманців як інструменту боротьби. Так, через кордони сусідніх із Сирією держав: Іраку, Туреччини, Лівану, Йорданії до Сирії постійно прибувають іноземні найманці практично звідусіль. Це також до тих формувань, які вже ведуть бойові дії в Сирії.

Згідно з повідомленнями, що надходили зі ЗМІ, на боці Муамара Каддафі діяли найманці переважно з країн Африки - Ліберії, Еритреї, Мозамбіку, Лесото, Гамбії, Судану, Танзанії, Беніну, Того, Мавританії, Сомалі, Камеруну, ЦАР, Анголи, Чаду, Гвінеї Нігерії, Кот-д'Івуар. Крім того, надходила інформація про найманців з Алжиру, Афганістану, Шрі-Ланки, України та Росії, які билися на боці Каддафі.

Повідомлялося, що на боці Перехідної національної ради Лівії також воював іноземний контингент, який складається з найманців із середньоазіатських країн, насамперед з Афганістану, Бангладеш, Таджикистану, Іраку та Ємену та Пакистану, а також з Катару та ОАЕ.

ЗМІ повідомляли про надмірну жорстокість найманців у конфлікті. Повідомлялося, що найманці розстрілювали демонстрантів зі східного передмістя Тріполі.

Третім аспектом діяльності збройних формувань у регіоні є проведення терористичних актів та диверсійних заходів.

Це насамперед стосується Сирії, оскільки наполегливі дії сил Башара аль-Асада та відсутність значної підтримки озброєнням не дозволяють повстанцям та терористичним угрупованням вести масштабні бойові дії, змушуючи переходити до терористичної діяльності. Сталося безліч терактів у Дамаску, Алеппо, Дераа та інших.

Результатом диверсійних дій у Сирії стали повалені та обірвані лінії електропередач, підірвані мости, нафтопроводи, що горять, і підірвані поїзди. Бойовики нападали на мирних жителів, держустанови, вбивали науковців, викладачів, видатних людей.

Характеризуючи опозиційний рух у Сирії, слід зазначити активний характер його розвитку. Так, виникши у березні 2011р. сили опозиції до

середини 2013р. налічували близько 100 тис. чол., і були поділені приблизно на 1000 угруповань різної чисельності.

На початок 2014 р. різко зріс вплив терористичного угруповання ІДІЛ, яке поступово поглинає інші бандформування. Так, на сході країни, за винятком міста Дейр-Ез-Зор, діяв практично лише один ІДІЛ, на півночі проводилась бої між угрупованнями ІДІЛ та Фронту Джабхат Ан-Нусра, проте є підстави припустити, що надалі всі терористичні організації, що діють у Сирії, виявляться під прапором ІДІЛ [72].

Опозиція Сирії може бути умовно поділена на помірну та радикальну.

До помірної опозиції належить Вільна сирійська армія, тоді як радикальний сектор представлений такими організаціями як Фронт Джабхат Ан-Нусра та ІДІЛ. При цьому метою поміркованих є повалення «авторитарного диктатора», а радикали-джихадисти прагнуть перетворити Сирію на ісламську державу з жорсткою безкомпромісною політикою в рамках регіонального ісламського «халіфату».

Сирійська вільна армія (СВА) є одним із найбільших повстанських угруповань Сирії, яка веде бойові дії проти урядових військ. Керують угрупованням офіцери, які дезертували з сирійської армії, які 29 липня 2011р. виступили зі зверненням про створення СВА та закликом до солдатів та офіцерів урядової армії переходити на їхній бік.

Основною вимогою СВА є відставка президента Сирії Башара Асада та видворення з країни бойовиків угруповання "Хезболла", які підтримують президента. За різними оцінками, чисельність СВА становить від 20 до 50 тисяч осіб. У складі угруповання, окрім основного контингенту з арабів-сунітів, також виють бойовики з Тунісу, Лівану, Палестини та інших країн. Частина фінансування бойовики із СВА отримують із коштів Катару та Саудівської Аравії. На рахунку Сирійської вільної армії численні теракти та захоплення заручників. Серед найгучніших: вибух у будівлі Служби національної безпеки Сирії 18 липня 2012р. у якому загинули міністр оборони Сирії Дауд Раджиха та голова сирійської розвідки, зять президента Асеф

Шаукат. Також викрадення української журналістки Анхар Кочневої з метою викупу (пізніше їй вдалося втекти з полону та переправитися на батьківщину). Та розстріл християнського селища Гассанія. Організація має парасолькову структуру під керівництвом польових командирів. Головним політичним представником Сирійської вільної армії є колишній бригадний генерал урядових військ Селім Ідріс.

Радикальний напрямок сирійської опозиції представлений двома основними угрупованнями - Фронтом ан-Нусра та ІДІЛ. Фронт ан-Нусра є терористичною організацією ісламістського штибу, яка була створена на початку 2012р. Спочатку існувала певна співпраця між Фронтом ан-Нусра та Сирійською вільною армією. Дії Фронту ан-Нусри відрізняються зухвалістю та жорстокістю. Так, організація взяла на себе відповідальність за 57 із 70 атак смертників, скоєних за час від початку конфлікту в Сирії до початку червня 2013 р., крім того, мали місце розправи над полоненими солдатами урядової армії та мирним населенням [24].

Найбільш небезпечною організацією, що діє на території Сирії зараз, є угруповання ІДІЛ. Цей терористичний рух вперше став відомим в рамках сирійського конфлікту 3 січня 2014 р., коли почалися зіткнення збройної сирійської опозиції та угруповання «Ісламської держави Іраку та Леванту», внаслідок яких до кінця місяця загинуло понад 1300 бойовиків з обох боків.

Організація була створена в 2006 р. в Іраку в результаті злиття ряду радикальних угруповань ісламізму під егідою Аль-Каїди. Метою було створення держави з шаріатською формою правління на території Іраку, Сирії та Лівану. При цьому терористичний рух завойовує велику популярність за межами Сирії та Іраку.

Угруповання веде активну екстремістську діяльність і неодноразово критикувалася з боку міжнародних правозахисних організацій за численні військові злочини та злочини проти людяності.

До літа 2014 р. ІДІЛ вдалося взяти під свій контроль райони нафтових родовищ на півночі та заході Іраку. Тоді було заявлено про створення так

званого халіфату від Алеппо на півночі Сирії до провінції Діяла на сході Іраку. Зважаючи на особливу загрозу національній безпеці, яку представляє ІДІЛ для Іраку, уряд цієї країни був змушений звернутися до міжнародної спільноти за допомогою. В результаті це призвело до розгортання повномасштабної операції збройних сил США в Іраку та початку формування міжнародної коаліції для боротьби з ІДІЛ [24].

Важливою особливістю збройного конфлікту у Сирії є ведення бойових дій у населених пунктах. Терористи уникають зіткнень у пустельній місцевості. Тактичні дії бандформувань під час наступальних дій мають ряд відмітних ознак.

Як правило, наступ на позиції урядових військ починається в нічний час або рано-вранці з раптової атаки смертників на замінованих автомобілях або бронетехніці з одного-двох напрямків. Після підриву проводиться мінометний та ракетний обстріл і з різних напрямків вводяться в дію підготовлені штурмові групи для захоплення чи знищення об'єкта.

У густозаселених населених пунктах поширене проведення диверсій з використанням підземних тунелів, проритих на глибині 5 - 12 м для закладання заряду під військові чи адміністративні будівлі. Після підриву набувають чинності штурмові загони.

При веденні оборонних дій у місті бандформування проводять мінування взятих під контроль будівель лінії зіткнення в глибину на дві-три вулиці. Для зниження темпів настання урядових військ проводиться одночасний підрив захоплених об'єктів і проводяться контратаки. У позиційних боях активно використовують снайперські пари.

Пересування груп екстремістів у пустельній місцевості, яка не контролюється урядовими військами, здійснюється на пікапах із встановленими на них кулеметами.

Для ведення пропаганди та вербування нових членів бойовики активно застосовують сучасні інформаційні технології шляхом поширення інформації в мережі Інтернет, у тому числі через соціальні мережі та навіть створюючи

спеціальні мобільні програми.

За даними з джерел США в Сирії на літо 2014 року брали участь у бойових діях на боці бойовиків близько чверті мільйона іноземців. тисяч чол. іноземних громадян. При цьому було вбито 58 тисяч осіб, 82 тисячі осіб повернулися до своїх країн, 12 тисяч чол. зникло безвісти, а 96 тисяч, що залишилися, продовжують вести бойові дії у складі угруповань «Фронт Ан-Нусра» та «ІДІЛ».

Слід наголосити, що на рубежі 2014 року:

- у лавах незаконних збройних формувань були представники 87 національностей різних держав світу;
- максимальна кількість іноземців у незаконних збройних формувань була зафіксована у жовтні 2013 р. – 143 тисячі осіб;
- 12 760 чол. з них - європейці та американці, з яких повернулися до своїх країн 2083 особи;
- серед іноземців у незаконних збройних формувань найбільше підданих Королівства Саудівська Аравія - 19700 чол.(загинуло 4000 чол.), друге місце у цьому списку посідає Туніс;
- найбільш навченими військової справи серед бойовиків-іноземців вважаються чеченці, у свою чергу піддані Саудівської Аравії значно гірше підготовлені у військовому відношенні [39].

Дії збройних формувань що неспроможні не впливати на стабільність регіону. Як інформаційні агентства, так і аналітики говорять про те, що в результаті лівійських подій численні загони озброєних бійців перетинали кордон і прямували до сусідніх держав регіону.

Підсумовуючи, можна дійти невтішного висновку у тому, що країною, де повною мірою було застосовано силові методи ведення революційної боротьби у Північній Африці, стала Лівія. Коаліція сил НАТО брала активну військову участь у ході Лівійських подій 2011 року. Силовий вплив було організовано за трьома основними напрямками – безпосереднє військове втручання та апробування нового озброєння, застосування сил спецоперацій

та використання традиційної військової складової. У ході революції в цій країні сили західної коаліції відіграли найважливішу роль у результаті ситуації. Крім цього, з 2014 р. силовий компонент діяльності США та їх союзників був використаний у Сирії, коли розпочалися авіаудари коаліції за позиціями ІДІЛ. Діяльність збройних формувань у регіоні можна поділити на такі складові: діяльність найманців у Лівії та Сирії, а також диверсійні заходи та терористичні акти, що характерно насамперед для Сирії. Результатом лівійських подій стала активізація діяльності збройних формувань, просочування бойовиків до інших країн.

Тактика дій бойовиків у Сирії мало відрізняється від тактики лівійських терористів. Винятком, мабуть, є масштабніший характер бойових дій, а також застосування тунелів, які бойовики відривали глибиною до 10-15 метрів і завдовжки до кількох сотень метрів. Хоча цей метод не можна назвати новим, оскільки такі тунелі використовувалися і під час війни у Лівані 2006 року, а також у В'єтнамі.

Таким чином, внутрішня політика і в Єгипті, і в Лівії, і в Сирії мала яскраво виражений соціальний характер. Однак концентрація влади в одних руках протягом тривалого часу, характерна для всіх трьох країн, прагнення утримати владу призвели до становлення авторитарних режимів одноосібної влади з придушенням інакодумства та фактичної ліквідації опозиції. Як наслідок, було порушено зворотний зв'язок, наявність якого є однією з основних умов нормального функціонування влади. Зростання чисельності населення, особливо в Єгипті, і, як наслідок поява великої кількості молодих людей, більшість з яких, маючи вищу освіту, важко могли знайти роботу, стало основним джерелом протестних рухів. Глобальна економічна криза призвела до погіршення економічного становища у країнах Близького Сходу, спровокувавши зростання цін на продовольство, що стало одним із ключових факторів зростання невдоволення. Зниження рівня життя після світової кризи у поєднанні з впливом супутникового телебачення, що висвітлює життя в багатих арабських країнах та країнах Заходу, призвели, до виникнення ефекту

відносної депривації. При цьому, незважаючи на всі існуючі внутрішні протиріччя, основним фактором дестабілізації в Сирії, став зовнішній [11].

Незважаючи на те, що Сполучені Штати не ставили за мету повалення режимів на Близькому Сході, вони сприяли створенню групи активної молоді, орієнтованої на західний спосіб життя, що вплинуло на зростання політичної активності в суспільстві. Щодо інформаційних технологій, які відіграли важливу роль під час революцій, то їх роль також слід оцінити як допоміжну. Інтернет не мав широкого поширення, хоча мережні ресурси та соціальні мережі були використані як інструмент координації дій опозиціонерів та мобілізації громадян. Більш важливу роль відіграли супутникові канали, які вплинули створення ефекту відносної депривації, і як наслідок поширенні протестних рухів.

Втручання державних акторів включало у собі військові дії, апробацію нового озброєння, застосування сил спецоперацій. Характерно також підвищення ролі недержавних акторів, найманих угруповань, а також збройних формувань в Лівії, а після революції та інших країнах, у тому числі в Сирії, які активно практикують диверсії та теракти, створюючи загрозу стабільності в регіоні.

3.2 Наслідки «арабської весни» у контексті регіональної та глобальної безпеки

У подіях на Близькому Сході провідну роль поряд із західними відігравали й регіональні держави. І якщо Іран справляв стримуючий вплив на революціонерів, зокрема в Сирії, а Ізраїль схилився до незвичної для себе ролі спостерігача, то Туреччина та низка арабських країн, такі як Саудівська Аравія та Катар, підтримували революційні настрої.

На ролі Туреччини тут варто зупинитися особливо, оскільки хвиля арабських революцій у Північній Африці та на Близькому Сході призвела до посилення регіональної ролі цієї країни та спричинила зміну її зовнішньополітичного курсу на східному напрямку. Водночас амбіції

Туреччини вже стикаються тут із новими викликами.

В концептуальному плані неоосманізм був оформлений Ахметом Давутоглу (на той час професором університету, в подальшому одним із вищих керівників ТР) і знайшов віддзеркалення в книзі «Стратегічна глибина. Міжнародне становище Туреччини».

Протягом останніх років і аж до «арабської весни» зовнішня політика Туреччини базувалася на концепції «стратегічної глибини», базовими принципами якої були «обнулення» проблем із сусідами та створення зони стабільності та безпеки у найближчому оточенні [58].

Наслідуючи русло цих принципів, Туреччина за короткий період зуміла якщо не вирішити, то як мінімум згладити проблеми з Сирією, Іраном та Іраком, що існували протягом десятиліть, і активізувати зв'язки з країнами Близького Сходу. Вона зуміла завоювати популярність і на серед населення, і серед політичних партій та лідерів регіону, які розглядають досвід модернізації цієї країни та посилення її ролі на світовій арені як приклад для наслідування.

Ще до початку політичних потрясінь у Північній Африці частина респондентів з арабських держав вважали, що турецька політична модель може стати взірцем для цього регіону завдяки вдалому поєднанню ісламу та демократії. Арабські революції ще більше посилили привабливість політичного устрою Туреччини для інших регіональних держав. Арабські експерти заговорили навіть про те, що досвід модернізації турецької політичної системи може стати прикладом для майбутнього післяреволюційного устрою Єгипту.

З початком арабських революцій концепція «стратегічної глибини» втратила свою актуальність, оскільки, як вважає турецьке керівництво, у нинішній геополітичній ситуації роль Туреччини у світі змінилася і з посередника вона перетворилася на гравця, який безпосередньо впливає на регіональну політику.

Після деяких вагань Анкара підтримала позицію євроатлантичних країн

щодо подій, що відбулися, відмежувавшись від своїх недавніх союзників в особі правлячих еліт, з якими зміцнювала відносини протягом останніх років. Турецька влада особливо і не намагалася виступити посередником між опозицією та правлячими режимами, а швидко стала на бік протестуючих і сприяла формуванню на території Туреччини опозиційних організацій Лівії, а потім і Сирії [41].

Так, незабаром після початку масових протестів проти баасистського режиму Анкара прийняла бік опозиції та закликала президента Б. Асада піти у відставку. 16 березня цього року турецький прем'єр-міністр Р. Ердоган заявив, що Туреччина розглядає можливість створення «буферної зони» вздовж кордону з Сирією, якщо кількість біженців із цієї країни й надалі збільшуватиметься.

Події на Близькому Сході знову призвели до політичного зближення Туреччини та США, перетворивши Анкару на союзника Вашингтона щодо «переформатування» регіону. Якщо до 2010 р. євроатлантичні стратеги, обговорюючи зміщення турецького політичного вектора у бік Сходу, називали Туреччину «заклятим другом» та «втраченим союзником», то останнім часом ці характеристики поступово змінилися, і Туреччина почала перетворюватися на «країну-модель», з якою Заходу треба вчитися розмовляти на рівних. Результатом зближення зі США має стати посилення впливу Туреччини на зміненому геополітичному просторі регіону.

Існує думка, однак, що США ніколи не були і не будуть зацікавлені в економічно та політично сильній Туреччині, особливо з огляду на стратегію, яку вони реалізують на Близькому Сході. Їхня мета – створення «держав-сателітів», лояльних до Білого дому. Не виключено, що нова політика турецької влади може бумерангом вдарити по самій Туреччині, в перспективі перетворивши її на наступний центр регіональних потрясінь.

Дії турецького керівництва на сирійському напрямі загострили її відносини з Іраном, який попередив Туреччину, що у разі її збройного втручання в Сирії він не залишиться осторонь і вживе дій у відповідь. Ще

більшому зростанню напруженості між Анкарою та Тегераном сприяла згода Туреччини розмістити на своїй території американські радары. У відповідь Іран пригрозив атакувати турецьку систему ПРО у разі нападу на нього США або Ізраїлю [38].

Таким чином, у Туреччині в регіоні залишається все менше союзників, але з'являється все більше стратегічних суперників, які з побоюванням спостерігають за домінуванням у регіоні. Загострення відносин із сусідами по регіону, курс на погіршення відносин із Ізраїлем, та до того ж на тлі охолодження відносин із Євросоюзом – це стали нові вектори розвитку для Туреччини. Політика Анкари на Близькому Сході, де Туреччина, за словами Р. Ердогана, зіграє «роль, яка змінить хід історії та допоможе перебудувати регіон із чистого аркуша», посилює напруженість усередині самої країни. Цю політику критикує основна опозиційна Народно-республіканська партія, лідер якої К. Киличдароглу заявляє, що турецьке керівництво, втручаючись у внутрішні справи інших держав, сприяє розпалюванню війни в регіоні. На його думку, відносини Туреччини з Іраком, Іраном та Сирією погіршилися через втручання уряду у внутрішню політику цих країн, і це знизило шанси Туреччини стати регіональною державою.

Керівники інших турецьких опозиційних партій, таких як Партія націоналістичного руху та прокурдська Партія миру та демократії, вважають, що політика нинішнього уряду щодо Сирії є дуже небезпечною і виводить Туреччину на межу війни зі своїми сусідами.

США та НАТО, членом якої є Туреччина, з низки причин не прагнули проведення військової операції в Сирії за лівійським сценарієм. Однак повалення сирійського режиму, якщо воно розпочнеться, може бути здійснене за допомогою регіональних супротивників Сирії, причому Туреччині у цьому сценарії відводиться одна з провідних ролей.

Проте необхідно брати до уваги, що визнання Вашингтоном провідної ролі Туреччини в регіоні вимагатиме від неї конкретної участі у зміні геополітичного простору Близького Сходу. На такому тлі претензії Туреччини

на регіональне лідерство зіштовхнуться (і вже стикаються) із проблемами, спричиненими зростанням нестабільності на Близькому та Середньому Сході.

Розглянемо тепер геополітичні наслідки «арабської весни».

Наслідки сучасних конфліктів на Близькому Сході багатогранні, і вони включають гуманітарні, економічні, політичні, геостратегічні аспекти. «У самій Сирії, як у дзеркалі, відбилися негативні та позитивні аспекти «арабської весни», а саме: розкол населення за етноконфесійною належністю, втручання позарегіональних держав, безсилля ООН, протиборство арабських держав, слабкість демократичних структур, агресивність Ізраїлю, гегемоністські устремління Єгипту, Саудівської Аравії, Катару, Ірану, Туреччини, зростання транснаціонального, регіонального та внутрішньокраїнного тероризму, переформатування Великого Близького Сходу і т.д. », - зазначає В.С. Яг'я [10].

Одним із головних наслідків реалізації НАТО своїх підходів до врегулювання подій «арабської весни» став експорт «нестабільності», що спричинив радикальні зміни в геополітичній ситуації в Близькосхідному регіоні. Змінилася геополітична конфігурація всього близькосхідного простору. Можна спостерігати дифузію територіальної діяльності окремих держав (Ірак, Лівія, Сирія). У процесі арабської кризи виникли нові етнічні (курдські) та територіальні («Ісламська держава») анклавів. У конфлікт виявляються залученими дедалі більше країн. Подібна інтернаціоналізація арабської кризи несе в собі, небезпечну тенденцію: з регіональної він здатний перерости у світовий [5].

В результаті подій «арабської весни» на міжнародній арені з новою силою розгоряється протиборство між шиїтськими і сунітськими державами, що руйнує єдність арабської нації і загрожує складністю і непередбачуваністю розвитку конфліктів у майбутньому. Всі названі фактори сприяють формуванню небезпечної «афразійської зони нестабільності», що включає Центральну Азію (разом з Афганістаном і Пакистаном), Близький Схід, Північну Африку, Сахельський і Тихоокеанський географічні ареали.

Реалізація нових підходів НАТО до участі в подіях «арабської весни»

привела до політичних наслідків. У ході революції у великому регіоні Близького Сходу та Північної Африки відбулися події, що призвели до краху авторитарної моделі політичної влади, що склалася.

У більшості країн, порушених «арабською весною», з крахом авторитарних режимів і значним ослабленням ролі традиційних партій у суспільно-політичному житті став гостро відчуватися політичний вакуум. Цей вакуум заповнили нові партії та рухи, які ще не завершили своє формування. Все це тільки посилює невизначеність у складній внутрішньополітичній ситуації. Між новими політичними акторами загострилася видима і прихована боротьба за владу, що набула ще гострішого характеру. «Зачистка» політичного ландшафту в Тунісі, Єгипті, Лівії призвела до майже повного зникнення конкурентної політичної опозиції, деградації політичного життя. У низці країн, зокрема, Лівії та Сирії, політичні потрясіння переросли в громадянські війни.

Ситуація, що спричинила зміну керівництва в багатьох країнах, призвела до руйнування національних держав, що склалися, знищення їх суб'єктності і політичного хаосу. Про це найяскравіше свідчить досвід Лівії, Сирії, Іраку, Ємену.

Симптоматично, що в Сирії, наприклад, революціонерами називають себе опозиціонери, що воюють з урядом, у великій мірі відповідальні за занурення в хаос та громадянської війни. В даний час новий режим у Лівії не в змозі повністю контролювати ситуацію в країні. Влада на місцях фактично належить місцевим клановоплемінним структурам, які мають свої збройні формування. Причому більшість їх представлені повстанцями, що воювали проти Каддафі, багато з яких сповідує радикальний ісламізм. На території Лівії радикальні ісламісти діють досить відкрито, вербуючи нових бойовиків і використовуючи зброю як захоплену зі складів колишньої лівійської армії, так і поставлену НАТО під час боротьби з режимом Каддафі.

Негативним наслідком «арабської весни» стало посилення радикального ісламізму у країнах регіону. Академік Є.М. Примаков зазначав, що після

«після «весни» настав період заморозків, посилилися ісламістські сили. Майбутнє Близького Сходу та Північної Африки тепер уже залежить не тільки від політики провідних світових держав, а й від співвідношення сил в ісламському політичному таборі».

Події «арабської весни» та участь у них Північноатлантичного альянсу, підтримка їм терористичних та екстремістських рухів, що прикриваються ісламськими гаслами, спричинили активізацію діяльності радикальних екстремістських рухів, підвищили конфліктний потенціал у регіонах Близького Сходу та Північної Африки і призвели до збільшення масштабів тероризму, неконтрольованого поширення зброї [9].

Поширення радикального ісламізму несе дестабілізацію у країнах регіону. Радикальний ісламізм становить реальну загрозу не тільки для держав Близького Сходу та Північної Африки, охоплених подіями «арабської весни», але й для Заходу. Підтвердженням цього стали терористичні акти США, Англії та Франції, здійснені послідовниками джихадизму. Проте, зовнішні актори, такі як Саудівська Аравія та Катар, іноді використовували зростання ісламізму задля досягнення своїх стратегічних цілей. При цьому проводиться політика подвійних стандартів по відношенню до радикального ісламізму. З одного боку, з ним ведеться боротьба, як це відбувається в Ємені та Афганістані. Хоча з іншого боку, радикальному ісламізму надавалась необхідна підтримка, як це робилося в Лівії і має місце в Сирії, якщо радикальний ісламізм можна використовувати для досягнення стратегічної мети - повалення неугодних режимів.

Політичні кризи «арабської весни» стали причиною виникнення та загострення нестабільності у сусідніх країнах. Після повалення режиму Каддафі лівійські склади зброї були захоплені туарегами, що перебували на службі у складі його сил безпеки. Спроба створення на півночі Малі незалежної держави туарегів - Азавад успіхом не увінчалася. Розгромивши малийську армію, вони були розбиті ісламістами. Щоб не допустити перетворення Малі на ісламську державу, Франція вдалася до військової

інтервенції. Однак це призвело лише до розсіювання бойовиків по всій території Сахеля, зростання насильства та нестабільності від Мавританії до Чаду [29].

Громадянська війна в Сирії також викликала загострення політичної ситуації у сусідніх із нею державах. Дії обох сил конфлікту щодо вирішення конфліктів «арабської весни» призвели до серйозних економічних наслідків у країнах регіону. Найважливішим з них став різкий спад економіки. За оцінками Арабського стратегічного форуму, збитки, завдані державам арабського регіону, охоплених подіями «арабської весни», у період з 2010 по 2014 рік становили 833,7 мільярда доларів. Згідно з доповіддю під назвою «Ціна «арабської весни», який був озвучений на Всесвітньому економічному форумі більшу частину цих втрат складає зруйнована інфраструктура та прямі збитки ВВП (461 мільярд і 289 мільярдів доларів, відповідно). Крім цього оцінювалися втрати фінансових ринків, падіння рівня іноземних інвестицій та доходів від туризму, а також витрати на утримання біженців. «Незалежно від того, погоджуємося ми з «арабською весною» чи ні, важливо подивитися на неї в цивілізаційному та історичному контексті. Адже вона призвела до різкої затримки у розвитку регіону, втрати величезної кількості економічних можливостей та знищення інфраструктури, у будівництво якої народи інвестували протягом десятиліть і навіть століть», - заявив голова форуму, міністр у справах Ради міністрів ОАЕ Мухаммед бен Абдалла Альгергауї.

За даними укладачів доповіді, 1,34 мільйона жителів регіону було вбито або поранено внаслідок насильства, військових дій і терористичних актів, що супроводжував «арабську весну». Близько 14,4 мільйонів людей стали біженцями. Уповільнення темпів зростання торкнулося всі країни, але його інтенсивність варіювалася від країни до країни. Найсильніше постраждали саме ті держави, які опинилися в центрі «арабської весни». Це Лівія, Туніс, Єгипет, Сирія та Ємен.

Найбільше постраждала економіка Лівії, де йшла широкомасштабна громадянська війна. ВВП країни в 2011 р. скоротився на 40-45%, експорт

нафти, який є основною джерелом розвитку та фінансування соціальних програм, склав 12 млрд. дол. США, скоротившись у порівнянні з

2010 р. більш ніж утричі - з 41 млрд. Лівія після падіння режиму Каддафі опинилася на межі розпаду. Центральне уряд неспроможна контролювати деякі регіони країни, що знижує рівень безпеки і, як наслідок, негативно позначається на інвестиційній привабливості [8].

Під час основної фази конфлікту в році економічна активність країни практично зупинилася, супроводжуючись реальним падінням ВВП на 62,1% та збільшенням споживчих цін на 15,9%. Експортну здатність вуглеводневого сектора, на частку якого в дореволюційний період припадало чотири п'яти ВВП, була практично повністю паралізована санкціями ООН, скасованими до початку 2012 року. Але говорити про повне відновлення економіки Лівії поки не доводиться.

Події у державах Близького Сходу та Північної Африки у 2010-2011 роках. і криза в Сирії, що продовжується, сприяли появі проблеми біженців. У 2010 р. перша група біженців у 25 тис. чоловік прибула з Тунісу на італійський острів Лампедуза з наміром надалі перебраться до Франції. Цей факт дуже стурбував не лише Італію та Францію, а й усі європейські країни. Проте значно серйознішим став результат біженців з Лівії. З початком конфлікту в Лівії з лютого до листопада 2011 р. з країни виїхало понад 850 тис. осіб.

Результатом «арабської весни», військової операції в Лівії, сирійського конфлікту стало перетворення мільйонів людей на «переміщених осіб». Незважаючи на численні жертви на шляху до північних берегів Середземномор'я, кількість тих, хто бажає залишити небезпечний регіон, з кожним днем зростає, значно збільшуючи кількість іммігрантів. Як показує розвиток подій, проблема нелегальної імміграції поки що не піддається вирішенню і залишається однією з найзлободенніших.

Слід зазначити, що у низці країн арабського світу конфлікти не тільки не були врегульовані, а в більшості випадків інтенсифікувалися. Втручання іноземних держав, їх спроби розв'язати кризи за допомогою військової сили

значною мірою сприяли ескалації розглянутих конфліктів і зростанню екстремізму ісламізму в регіоні [6]. Державність країн регіону виявилася дестабілізованою. Підвищився рівень залежності правлячих режимів від зовнішніх сил, насамперед від позиції країн Заходу.

У Лівії зберігається напруженість, пов'язана з релігійною та племінною ворожнечею.

У Сирії продовжується громадянська війна, що посилювалася розширенням масштабів діяльності «Ісламської держави», а також підтримкою опозиції з боку Туреччини, міжнародної коаліції та підтримка режиму Б. Асада з боку Ірану та РФ. Політика, що проводиться іноземними державами в ході «арабської весни», стала причиною появи нових проблем, які вимагають пошуку їхніх рішень. Йдеться про активізацію та розширення географії терористичної активності радикальних ісламістських угруповань та неконтрольованої міграції величезного потоку біженців з регіону Близького Сходу, через гуманітарну катастрофу, викликану подіями «арабської весни».

Таким чином, звернення до підходів іноземних акторів до врегулювання конфліктів «арабської весни» дозволяє більш детально проаналізувати, які методи та форми використовувалися зі стримування та вирішення регіональних конфліктів, наскільки результативною виявилася втручання таких держав, та наслідки реалізації стратегій для країн Близького Сходу та Північної Африки.

Очевидно, що головним наслідком реалізації іноземними акторами своєї стратегії стала глобальна зміна геополітичної конфігурації всього близькосхідного простору. Слід констатувати, що в більшості країн арабського світу конфлікти не тільки не були врегульовані, а, навпаки, в цілому ряді випадків інтенсифікувалися.

ВИСНОВКИ

Події «арабської весни» охопили регіон Близького Сходу та Північної Африки, початок відліку якої, можна вважати самоспалення Мухаммеда Буазізі в Тунісі у грудні 2010 р.. Авторитарні режими та безробіття були одними із основних факторів розвитку цих подій. Можна спостерігати як звичайні протести в країнах переросли у криваві війни. Режими того часу, які були при владі, не хотіли втрачати свої позиції. Зіштовхнувшись з інтересами суспільства вони не мали бажання здавати позиції та йти на компроміси. Як наслідок, це призвело до масових заворушень та ряд країн занурилися у протяжну війну яка діє досі.

Варто зазначити, що у ході «арабської весни» активно проводилися інформаційні компанії. Соціальні мережі та нові технології відігравали роль у висвітленні конфлікту та слугували внутрішнім зв'язком між протестуючими. Різноманітна кількість недостовірної інформації закидувалась сторонами конфлікту з метою перелому настроїв однієї чи іншої сторони. Також публічна дипломатія іноземних акторів мала вплив на суспільні маси.

Одним з очікувань у ході «арабської весни» було що авторитарний уряд зміниться демократичним утрусом. Але події розвинулись таким чином, що на зміну уряду того часу прийшли різноманітні коаліції та нестабільність. Результати протестів виявились не такими позитивними як очікувалось. Такі держави як Сирія, Лівія, Ємен втратили свою економічну міць, та зазнали серйозних руйнувань інфраструктури, на відновлення якої потрібно буде відвести не один рік та не один мільярд долларів. До економічних втрат також додалась політична нестабільність. Колишній режим, який був повалений, спричинив політичний вакуум, який заповнили ряд акторів, в тому числі терористичні угруповання. Розвиток діяльності таких терористичних угруповань як ІДІЛ у регіоні спричинили хвилю військових конфронтацій та руйнувань. На своєму пікові ІДІЛ охопили третину Сирії та майже половину Іраку. За допомогою міжнародної коаліції вже у 2017 році вони втратили 95%

захоплених територій. Але на повне подолання діяльності терористичних угруповань у регіоні знадобиться ще достаньо часу.

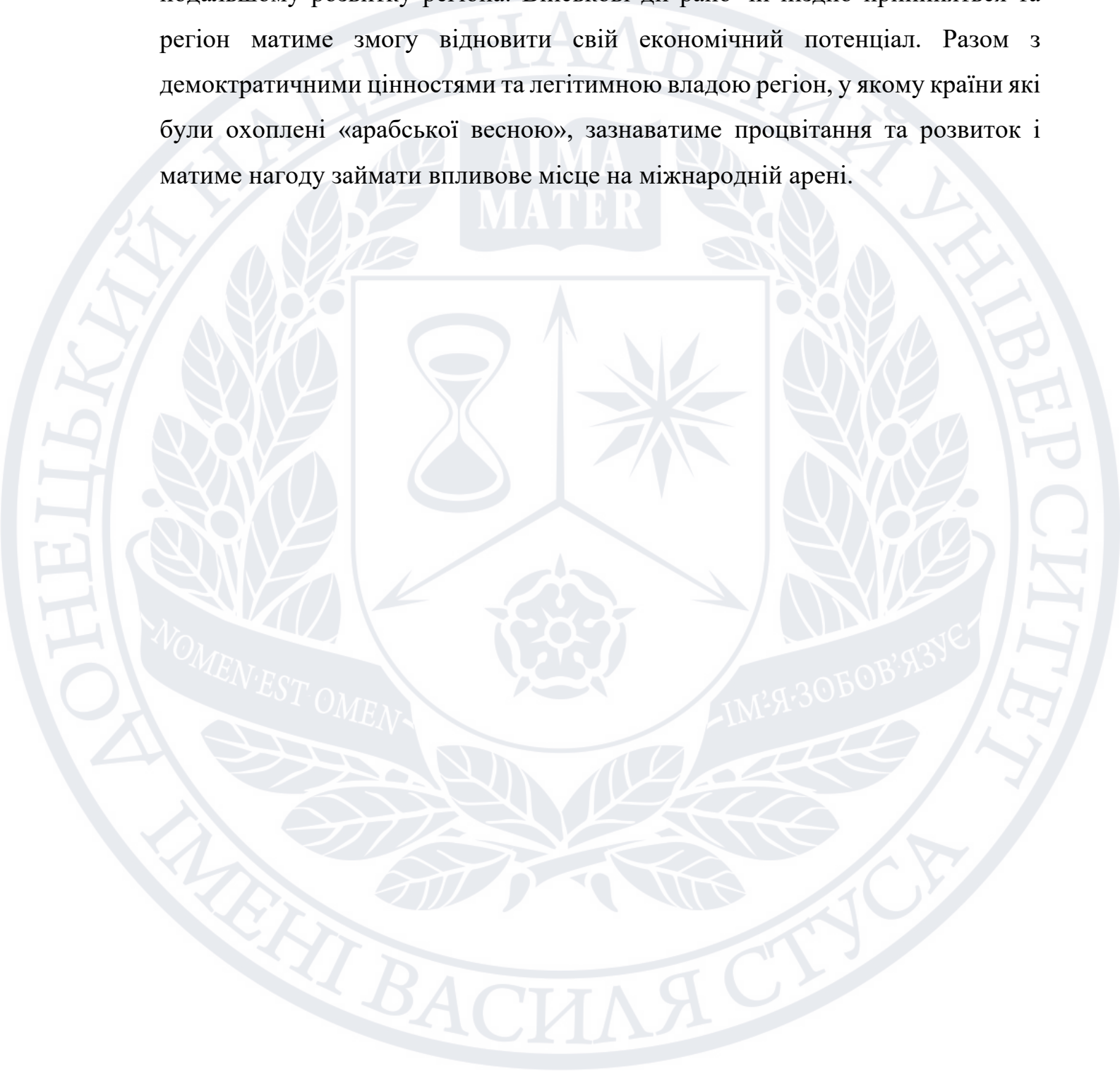
«Арабська весна» залучила не лише регіональних акторів, а й позарегіональних. Протести не були лише внутрішньою справою держави а й залучали у їх події іноземних акторів. Такі країни як Туреччина активно приймають участь у конфлікті поза межами її кордонів. Також варто зазначити діяльність міжнародної коаліції в регіоні та участь НАТО у Лівії. В Сирії задіяні такі держави як Іран, РФ, які підтримують режим Б. Асада. На противагу ним виступає Туреччина та міжнародна коаліція, яка веде бойові дії проти ІДІЛ.

Конфлікти, які виникли у результаті «арабської весни», призвели до дестабілізації не лише у країнах з активними військовими діями. Велика кількість переміщених осіб та мігрантів стали шукати порятунку у сусідніх державах таких як Йорданія, а значна частка мігрувала до Європи. Остання зіштовхнулася з проблемою асиміляції біженців та недостатньою інфраструктурою для такої кількості населення. Аби мігранти мали змогу повернутись до своїх країн, потрібно відновити економіку, інфраструктуру, безпеку, та інші ключові сектори держави. Але виходячи з нестабільності ситуації яку ми можемо бачити сьогодні, вібудова таких держав як наприклад Сирія не відбудеться у найближчий час.

Також уряди держав, що прийшли на зміну автократичним урядам не в змозі контролювати події у своїх країнах. Іноземне втручання поки має військовий характер, а не консультаційний та моніторинговий. Внутрішні проблеми які виникли, наприклад тероризм та економічний занепад потребують створення стратегій для подолання подібних криз. Внутрішні сеперечки за владу не дають можливості для створення безпечних умов при яких стане можливим імплементація таких стратегій.

Хоча «арабська весна» стала поштовхом у регіоні до більш демократичних цінностей та відкрило бажання населення до позитивних змін, регіон став охоплений війною, економічним занепадом, та тероризмом. Але

вектор мислення масс, який змінився від звичного ставленням до автократичного режиму та економічних і соціальних проблем до бажання змінити ситуацію на краще, може лише давати позитивний прогноз у подальшому розвитку регіона. Військові дії рано чи пізно припиняться та регіон матиме змогу відновити свій економічний потенціал. Разом з демократичними цінностями та легітимною владою регіон, у якому країни які були охоплені «арабської весною», зазнаватиме процвітання та розвиток і матиме нагоду займати впливове місце на міжнародній арені.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Ближневосточный «квартет» поддержал предложение Обамы по Израилю [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://republic.com.ua/article/21969-old.html>.
2. Веретенникова И. И. Теория и методология формирования системы факторов развития промышленности и механизмы их активизации: дис. докт. экон. наук., 2006.
3. Грабельников А.А., Амин Дерхами Освещение событий “Арабской весны” телеканалом “Аль-Джазира”. Режим доступа: <http://journals.rudn.ru/literarycriticism/article/viewFile/13318/12748>
4. Демченко А.В. Затянувшаяся «весна» в Иордании / Системный мониторинг глобальных и региональных рисков: Арабский мир после Арабской весны // Ред. Коротаев А.В., Исаев Л.М., Шишкина А.Р. – М.: Ленанд, 2013. С. 85- 106.
5. Дівак В. В. Країни «Великого Близького Сходу» та Північної Африки в контексті глобального переформатування регіону / В. В. Дівак // Держава і право. 2012. № 56. С. 573-584.
6. Долгов Б. «Арабская весна»: итоги и перспективы [Электронный ресурс]. URL: http://www.perspektivy.info/book/arabskaja_vesna_itogi_i_perspektivy_2012-04-19.htm
7. Долгов Б.В. Алжирский опыт Арабской весны / Системный мониторинг глобальных и региональных рисков: Арабский мир после Арабской весны // Ред. Коротаев А.В., Исаев Л.М., Шишкина А.Р. – М.: Ленанд, 2013. С. 21-39.
8. Дударев К. Арабская весна короля Сальмана / К. Дударев // Независимая газета. – 19.10.2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ng.ru/courier/2015-10-19/9_salman.html

9. Зеленев Е.И. Смута, анархия, революция: арабская политическая культура на пути в будущее // Азия и Африка сегодня. 2012. No 1. С. 8-12
10. Зинькина Ю.В. Тенденции политико-демографической динамики и перспективы сохранения политической нестабильности в странах Ближнего и Среднего Востока и Восточной Африки с точки зрения структурнодемографической теории // Системный мониторинг глобальных и региональных рисков / Ред. Коротаев А.В., Халтурина Д.А., Зинькина Ю.В. М.: ЛКИ/URSS, 2011. С.141–283.
11. Исаев Л.М. Факторы дестабилизаций арабских республиканских режимов в ходе Арабской весны / Социология и общество: глобальные вызовы и региональное развитие. 2012.
12. Исаев Л.М. Группы рисков политической нестабильности в Египте // Системный мониторинг глобальных и региональных рисков: Арабская весна 2011 года / Ред. Коротаев А.В., Зинькина Ю.В., Ходунов А.С. М.: Издательство ЛКИ/URSS, 2012. С. 275–285.
13. Исаев Л.М. Лига арабских государств – фактор снижения рисков нестабильности в регионе? // Системный мониторинг глобальных и региональных рисков: Арабская весна 2011 года / Ред. Коротаев А.В., Зинькина Ю.В., Ходунов А.С. М.: Издательство ЛКИ/URSS, 2012. С. 265–274.
14. Исаев Л.М. Некоторые аспекты признания Лиги арабских государств Организацией Объединенных Наций // Право. Журнал ВШЭ. 2011. No 12.
15. Исаев Л.М. Племенная «революция» по-йеменски // Неприкосновенный запас. 2012. No 4. С. 178-187.
16. Исаев Л.М. Сетевые технологии и революционный процесс в Египте // Рецепты Арабской весны: русская версия / Ред. Васильев А.М.Б Петров И.Н., 2012.
17. Ігошина Ж.Б. Трансформація арабських країн в контексті процесів глобалізації : автореф. дис. канд. політ. наук : 23.00.04 / Ж.Б. Ігошина; Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2011. 19 с.

18. Карпачева О.В. Отсутствие политического PR как фактор египетской революции // Арабская весна 2011 года., 2012.
19. Кафтан В. В. Гуманитарная интервенция или война в информационно-культурном пространстве? [Электронный ресурс]. URL: <http://www.nic-nauka.ru/material/106/>
20. Кива А.В. “Арабская весна”: причины и вероятные последствия // Общественные науки и современность. 2012. № 5. С. 122-130.
21. Кияница Л. Л. Зовнішня політика Туреччини в контексті «Арабської весни»: від ізольованої держави до претендента на регіональну гегемонію / Л.Л. Кияница // Наукові записки НаУКМА. Політичні науки. 2014. Т. 160. С. 49-53.
22. Кокорський В.Ф., Смирнова К.Є. Арабські революції: перспективи демократизації в регіоні / В.Ф. Кокорський, К.Є. Смирнова [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2011_48/Gileya48/P34_doc.pdf.
23. Комлева Н. А. Презэмптивная война как технология ресурсного передела мира // Пространство и время. 2012. № 2 (8). С. 28-34.
24. Комлева Н.А. “Арабская весна”: геополитический аспект. Режим доступу <http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/19828/1/iuro-2013-115-16.pdf>
25. Коротаев А. В., Зинькина Ю. В. Египетская революция 2011 г. // Азия и Африка сегодня. 2011. № 6(647). С. 10–16.
26. Коротаев А.В. Долгосрочная политико-демографическая динамика Египта: циклы и тенденции. Восточная литература, 2006.
27. Коротаев А.В., Божевольнов Ю.В., Гринин Л.Е., Зинькина Ю.В., Малков С.Ю. Ловушка на выходе из ловушки. Логические и математические модели // Проекты и риски будущего. Концепции, модели, инструменты, прогнозы / Ред. Акаев А.А., Коротаев А.В., Малинецкий Г.Г., Малков С.Ю. М.: Красанд/URSS, 2011. С. 138–164.
28. Коротеев А.В., Зинькина Ю.В. Египетская революция 2011 г. Азия и Африка сегодня. № 6. 2011.

29. Косач Г. Саудовская Аравия и «арабская весна», Группа Интерлос. 05.06.2012 http://www.intelros.ru/pdf/svobodnay_misl/2012_5_6/9.pdf
30. Краснюк І.В. Наслідки арабської весни в політиці Близького Сходу // Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2016. Вип. 23(2). С. 148-154.
31. Крупнов Ю. В. Презэмптивная война [Электронный ресурс]. URL: http://www.kroupnov.ru/50/3-_1.shtmlhttp://www.kroupnov.ru/5/30_1.shtml
32. Крылов А. Нефть и новые игры на глобусе [Электронный ресурс]. URL: http://www.perspectivi.ru/oikumena/vostok/neft_i_novie_igri.htm
33. Куса І. Ємен. Боротьба за святу землю. 2012. URL: <http://mskod.com/yemen-borotba-za-svyatu-zemlyu/>
34. Мануков С. Аравийский парадокс. 2013. URL: <http://expert.ru/2013/07/17/aravijskij-paradoks/>
35. Мощенко О.М. Пріоритетні напрямки зовнішньої політики Туреччини у Близькосхідному регіоні / О. М. Мощенко // Стратегічні пріоритети. 2013. № 4. С. 183-191.
36. Мухамеджанов Б. Г., Азизова З.Т. Технологии “Арабской весны” власть и оппозиция. Науч.-попул. изд. Алматы: ОФ “Фонд Первого Президента Республики Казахстан”, 2011. 162 с.
37. Наумкин В. «Арабская весна» и глобальная международная система // Новое восточное обозрение. 11.09.2011 // http://www.intelros.ru/pdf/svobodnay_misl/2012_5_6/9.pdf
38. Нефтепровод соединит Китай и Ближний Восток [Электронный ресурс]. URL: <http://finance.obozrevatel.com/fea/nefteprovod-soedinit-kitaj-i-blizhnij-vostok.htm>
39. Огест О. «Весна» Чорної Африки? Український тиждень. Світ у 2012. Київ : ТОВ «СКІМП», 2011. С. 66–67.
40. Подцероб А.Б. «Арабская весна» или «исламистская осень»? , Институт Ближнего Востока. 06.08.2012., <http://www.iimes.ru/?p=15284>
41. Подцероб А.Б. Арабская смута: роль пропаганды и современных

информационных технологий, Институт Ближнего Востока. 24.09.2012., <http://www.iimes.ru/?p=15619>

42. Постанова Верховної Ради України та Рекомендації від 24.05.2001 № 2455-III «Про підсумки парламентських слухань «Енергетична стратегія України на період до 2030 року» // Електронна база «Законодавство України» на веб-сайті Верховної Ради України. [http:// zakon.rada.gov.ua/](http://zakon.rada.gov.ua/)

43. Ремовська О. Арабська весна й інтернет як осередок зародження протесту / Олена Ремовська [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/24700020.html>.

44. Референдум щодо прийняття нової конституції Сирії 2012 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>. 1

45. Сергеев М.С. История Марокко – XX век. М., 2001.

46. Совместимость Стратегии национальной безопасности США и принципа неприменения силы и угрозы силой [Электронный ресурс]. URL: <http://www.bgr.by/>

47. Троян С.С. Арабські революції 2010-2011 рр. та їх наслідки / С.С. Троян // Науковий вісник Дипломатичної академії України. Вип. 19: Зовнішня політика і дипломатія: досвід, моделі, традиції / за заг. ред.. Н.О. Татаренко, В.Г. Ціватого. К.: ДАУ при МЗС України, 2012. С. 170-176.

48. Уолт Вивьен. Как погиб Каддафи: версия временного премьер-министра / Вивьен Уолт [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://inosmi.ru/africa/20111021/176349501.html>.

49. Федянін В. Бомба для короля / В. Федянін // Дзеркало тижня. – 2015. – 29 травня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/international/bomba-dlyakorolya-.html>

50. Харламов А.А. "Арабская весна" в Египте, Ливии и Сирии и ее последствия для глобальной и региональной безопасности. 2016.

51. Холхина М.М. Информационное пространство социокультурной идентичности, Институт системных исследований и координации социальных процессов. 2012., http://isiksp.ru/library/knyazeva_mm/knyazeva-000004.

52. Цветкова Н. Публичная дипломатия США и революции в арабском мире [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://mir-politika.ru/237-publichnaya-diplomatiya-sshai-revoljucii-v-arabskom-mire.html>.

53. Швед В.О. “Арабська весна” у контексті сучасного трансформаційного процесу на Близькому і Середньому Сході // Проблеми всесвітньої історії. 2016. №1. С. 109-122.

54. Шипилов А. Геополитическое противостояние в сахаро-сахельском регионе. Интервенция Франции в Мали и американское военное присутствие в Нигере. 2012.

55. Щенников В. Все ближе к демократии. Азия и Африка сегодня. 1999. № 9. С. 17–19.

56. Abdelali, Abdelkader. Wave of change in the Arab world and chances for a transition to democracy. Contemporary Arab Affairs. 2013. No. 6. Pp. 198–210. doi: 1080/17550912.2013.782718

57. Aziz R. The Purpose of Saudi Arabia’s Islamic Military Coalition / R. Aziz. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/thepurpose...>

58. Daoudi M. Saudi Arabia Reshuffles its Foreign Policy / M. Daoudi // FIKRA Forum. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://fikraforum.org/?p=7289#.VmbqC-afd2t>

59. Dergham R. The Arab world’s options: To fragment or cement / R. Dergham. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://english.alarabiya.net/en/views/news/middle-east/2015/06/08/The-Arab-world-s-options-To-fragment-or-cement-.html>

60. Feuer S. Kerry in Tunis: Bolstering an Arab Democracy Through Strategic Dialogue / S. Feuer. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.washingtoninstitute.org/policyanalysis/view/kerry-in-tunis-bolstering-an-arab-democracy-through-strategic-dialogue>

61. Fridman T. Iran and the Obama Doctrine / T. Fridman // The New York Times. – 2015. – April, 5.

62. Henderson S. Gulf Aid to Egypt and U.S. Policy / S. Henderson. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/gulf-aid-to-egypt-and-u.s.-policy> 8
63. Lynch M. Obama and the Middle East: Rightsizing the U.S. Role / M. Lynch. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://carnegieendowment.org/2015/10/09/obama-and-middle-east-rightsizing-u.s.-role/iiyo>
64. McCants W. Islamists OutLaw: Saudi Arabia Takes on the Muslim Brotherhood / W. McCants. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.foreignaffairs.com/articles/qatar/2014-03-17/islamist-outlaws>
65. Munich Security Report: Dawn of an era of global instability? – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dw.com/munich-securityreport-dawn-of-an-era...of...>
66. Munich Security Report: Dawn of an era of global instability? [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.dw.com/munich-securityreport-dawn-of-an-era...of...>
67. Nawas H. Can Saudi Arabia Lead the Arab World to Peace? / H. Nawas // Huffington Post. 2015. May, 6. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.huffingtonpost.com/hiam-nawas-/can-saudi-arabia-lead-the_b_7235298.html
68. Nawas H. Can Saudi Arabia Lead the Arab World to Peace? / H. Nawas // Huffington Post. – 2015. – May, 6. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.huffingtonpost.com/hiam-nawas-/can-saudi-arabia-lead-the_b_7235298.html
69. Ogujiuba, Ogbonnaya & Abraham, Terfa Williams. Comparative analysis of Arab Spring determinants. African Security Review. 2013. Vol. 22. Pp. 48–52. doi: 10.1080/10246029.2013.830977
70. Ottaway D. Obama's Arab Security Strategy / D. Ottaway // Foreign Affairs. – 2015. – May, 18. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа:

<https://www.foreignaffairs.com/articles/persiangulf/2015-05-18/obamas-arab-security-strategy>

71. Sadiki, Larbi. Libya's Arab Spring: The Long Road from Revolution to Democracy. *International Studies*. 2012. Vol. 49. Pp. 285–314. doi: 10.1177/0020881714534035

72. Sater J. Civil Society in the Maghreb: Lessons from the Arab Spring. In: Obadare E. (eds) *The Handbook of Civil Society in Africa. Nonprofit and Civil Society Studies (An International Multidisciplinary Series)*. 2014. Vol. 20. Springer, New York, NY. Pp. 95–107. doi: 10.1007/978-1-4614-8262-8_7

73. Sokolsky R. Time for Arab Leadership in the Middle East / R. Sokolsky // *The National Interest*. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://nationalinterest.org/feature/time-arableadership-the-middle-east-13371>

74. Soliman M. The muslim Brotherhood in Egypt: Headed for Internal Collaps? / M Soliman. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://fikzaforum.org/?p=8565#Vzhnk-GYI>

75. Tausch, Arno. Islamism, Arab Spring and the Future of Democracy: World System and World Values Perspectives. In book: *Islamism, Arab Spring, and the Future of Democracy*, 2019. Springer Verlag, Wiesbaden, Germany, pp. 311–345. doi: 10.1007/978-3-319-91077-2

76. The terrible illusion of the Arab Spring. The revolutionary process is bound to continue for decades to come, says author Gilbert Achcar. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.aljazeera.com/news/2016/01/ga>

77. World Economic Forum on the Middle East and North Africa 2015. *The Geostrategic Outlook*. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.weforum.org/session/summary/geostrategic-outlook>

78. Al-Anani K. Whither political Islam? / K. Al-Anani. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2013/12/whither-political-islam-201312231082576430.html>